

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

**BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA
MƏRKƏZİ**

**“DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN FUNKSİONAL VƏ
STRUKTUR MODERNLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Əliyev Fərid Adil oğlu

BAKİ – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA
MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ____ ” _____ **2021-ci il**

“DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN FUNKSIONAL VƏ
STRUKTUR MODERNLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ”
mövzusunda
MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 - Maliyyə

İxtisaslaşma: “Maliyyə nəzarəti və audit”

Qrup: 634

Magistrant:
Əliyev Fərid Adil

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:
i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.e.d., prof. Həsənli Mirələm Xası

_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ – 2021

Elm andı

Mən Əliyev Fərid Adil oğlu and içirəm ki, “Dövlət maliyyə nəzarətinin funksional və struktur modernləşdirilməsi istiqamətləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

**DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN FUNKSIONAL VƏ STRUKTUR
MODERNLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ**

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Azərbaycan iqtisadiyyatının vergi yığımları vasitəsilə tənzimlənmə sistemi, həmçinin dövlət maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsində həyata keçirilən əsaslı tədbirlərin nailiyyətlə aparılması ölkə iqtisadiyyatının ilk şərti olaraq hazırda daha önəmli nəzər mərkəzindədir.

Tədqiqatın məqsədi: Azərbaycan Respublikasında dövlət maliyyə nəzarətinin hazırkı vəziyyətini təhlil etmək, maliyyə nəzarətinin səmərəli təşkili istiqamətində araşdırmalar aparmaq, maliyyə nəzarəti sistemində olan çatışmazlıqları araşdırmaq və onun həlli üçün optimal variantları müəyyənləşdirərək müvafiq təkliflər irəli sürmək.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Müqayisəli iqtisadi təhlil, müşahidə və balans iqtisadi-statistik və məntiqi araşdırma metodu.

Tədqiqatın informasiya bazası: tədqiqində Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidməti məlumatlarından və Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsindən, xarici mənbələr və dərslik və s.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: nəzəri və metodiki informasiya bazasında bəzi çatışmazlıqlar var, kommersion siri olmasa da, bu məlumatların əlçatan olmaması ilə birlikdə, həmçinin Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin saytında bununla bağlı geniş məlumatlar toplusu olmadığından araşdırma işinin aparılmasında bəzi məhdudiyyətlər ortaya çıxmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Dövlət maliyyə nəzarətinin təşkili məsələləri nəzəri-metodoloji cəhətdən tədqiq edilmiş;

□ Dövlət maliyyə nəzarətinin sahəsində aparılan islahatlar araşdırılmış;

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin modernləşdirilməsi sxemində, dövlətin maliyyə inzibatçılığı fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində və maliyyə nəzarəti sisteminin vergi daxilolmasının yüksəldilməsinə təsir gücünün müəyyən olunmasında tətbiq edilə bilər.

Açar sözlər: funksional, modernləşdirmə, struktur

FUNCTIONAL AND STRUCTURAL DIRECTIONS OF STATE FINANCIAL CONTROL

Summary

Relevance of the study: The system of regulation of the Azerbaijani economy through tax collections, as well as the successful implementation of fundamental measures to improve public financial control, is now the most important condition of the country's economy.

The purpose of the study: to analyze the current state of public financial control in the Republic of Azerbaijan, to conduct research on the effective organization of financial control, to investigate shortcomings in the financial control system and to identify appropriate options for its solution.

Research methods used: Comparative economic analysis, observation and balance economic-statistical and logical research method.

Information base of the research: in the study, the data of the State Tax Service , foreign sources and textbooks, etc.

Limitations of the research: There are some shortcomings in the theoretical and methodological information base, although it is not a trade secret, and the website of the State Tax Service under the Ministry of Economy of the Republic of Azerbaijan does not have a comprehensive collection of information.

Scientific novelty of the research: The issues of organization of state financial control have been theoretically and methodologically studied;

□ Reforms in the field of public financial control were investigated;

Areas where the results can be applied: It can be applied in the scheme of modernization of the state financial control system, in assessing the effectiveness of the state financial administration and in determining the impact of the financial control system on increasing tax revenues.

Keywords: functional, modernization, structural

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AR Azərbaycan Respublikası

BFB Bakı Fond Birjasının

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AİKZF	Azərbaycan İpoteka və Kredit Zəmanət Fondu
MDM	Milli Depozit Mərkəzində
VB	Verilənlər Bazası
ƏDV	Əlavə Dəyər Vergisi
PTN	Nağd Pul Nəzarəti

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI.....	12
1.1. Dövlət maliyyə nəzarəti anlayışı, iqtisadi mahiyyəti, fəaliyyət prinsipləri və təşkilati əsasları.....	12
1.2. Dövlət maliyyə nəzarətinin metodlarının təsnifatı və dövlət auditinin əsas elementləri.....	19
1.3. Beynəlxalq təcrübədə dövlət maliyyə nəzarətinin təşkilinin əsasları.....	34
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN FUNKSIONAL VƏ STRUKTUR MODERNLƏŞDİRİLMƏSİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	36
2.1. Dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin normativ hüquqi və qanunvericilik bazasının formalaşdırılması.....	36
2.2. Dövlət maliyyə nəzarətini həyata keçirən orqanların fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi.....	40
2.3. Azərbaycan Respublikasında dövlət maliyyə nəzarətinin funksional və struktur modernləşdirilməsinin təhlili.....	51
III FƏSİL. DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN FUNKSIONAL VƏ STRUKTUR MODERNLƏŞDİRİLMƏSİNİN EFFEKTİVLİYİNİN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ.....	59
3.1. Dövlət maliyyə nəzarətinin inkişafını mövcud problemləri və onların aradan qaldırılmasının effektivliyini.....	59
3.2. Azərbaycan Respublikasında dövlət maliyyə nəzarətinin müasir dövrün tələbləri səviyyəsində təşkili yolları.....	62
3.3. Beynəlxalq təcrübədə dövlət maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi.....	67
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	71
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	74
ƏLAVƏLƏR.....	78
Sxemlərin siyahısı.....	89
Cədvəllərin siyahısı.....	89
Qrafiklərin siyahısı.....	90

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Pul nəzarəti siyasət tətbiqetməsinin əhəmiyyətli bir qabiliyyətidir, xərc planı və xərc strategiyasının səmərəli icrasına xidmət edir, qanuna uyğun olaraq, dövlətin pul təhlükəsizliyini təmin etməyə və möhkəmləndirməyə yönəldilir. Pul nəzarəti tələbi, yaradılış və mənimsəmə münasibətlərinə təsir göstərən bir sistemə müraciət etdiyi kimi, maliyyə dövrlərində də dərhal və əllə əlaqələrin güclü bir tənzimlənməsini təmin edən pul fikri ilə uyğunlaşdırılır. Müxtəlif xalqların tarixi inkişaf fonunda dövlət pul nəzarətinin bir hissəsinin qazanc gücləri və yaradılış əlaqələrinin inkişafı ilə qərəzsiz şəkildə gücləndirildiyini göstərir. Bu dövr hazırda ölkəmizdə görülür. Ölkədəki dövlət pul nəzarətinin islahatçı və məhsuldar bir tənzimləməsini qurmaq üçün son bir ildə bir ton iş görülsə də, burada hələ çox sayda problem və çatışmazlıq var. Xalqda mövcud pul nəzarəti tənzimlənməsinin məhsuldarlığı və həyat qabiliyyətinin hələ yaxşı olmadığı qəbul edilməlidir ki, bu da onu yenidən qurmağı və təkmilləşdirməyi vacib edir.

Dövlət pul nəzarəti adekvatlığının azaldılmasının arxasındakı izahatlar dövlət pul nəzarəti çərçivəsinin inkişafı və fəaliyyəti üçün məntiqi bir səbəbin olmamasını, nəzarət üçün əsas olan tək bir məlumat bazasının olmamasını, eyni zamanda pul nəzarəti assosiasiyasına çatışmazlığı ehtiva edir. Buradan başlayaraq, pul nəzarətinin əsas məsələlərini həll etmək üçün qısa bir müddətdə bir sıra qanuni, iyerarxik və metodoloji tədbirlər həyata keçirmək rahat hesab olunur.

Dövlət maliyyə nəzarəti mexanizminin formalaşdırılmasını nə şərtləndirdi? Sərbəst təsərrüfatçılıq iştirakçılarının meydana gəlməsi, qeyri-dövlət sahələrinin məşğuliyyətinin tərəqqi etməsi və bu sektorların idarə edilməsi təkcə maliyyə vasitələriylə nizamlana bilər. Bu iqtisadi metodda çalışan subyektlər öz əmlakının mühafizəsində, yatırımlarında və onların əlverişli istifadəsində maraqlı olurlar. Dövlət maliyyə nəzarəti nəzərə alınmalı bu fakt başqa-başqa sektorlarda çalışan müəssisələrlə – sahibkarlarla ölkənin mənafeələrinin və maraqlarının, əsasən də vergi ödənişlərinin edilməsi məsələlərində üst-üstə düşməməsidir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının vergi yığımları vasitəsilə tənzimlənmə sistemi, həmçinin dövlət maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsində həyata keçirilən əsaslı tədbirlərin nailiyyətlə aparılması ölkə iqtisadiyyatının ilk şərti olaraq hazırda daha önəmli nəzər mərkəzindədir. Bundan əlavə, ölkəmizin maliyyə nəzarəti orqanlarının modernləşməsinə dair Dövlət Proqramında diqqətdə tutulan islahatlar mexanizminin həyata keçirilməsi də sonlanmaq mərhələsindədir ki, dissertasiya işində dövlət maliyyə nəzarəti təşkilinin və keçirilməsinin səmərəliyinin artırılması istiqamətləri öz əksini tapmışdır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Dövlətin maliyyə siyasəti və nəzarətinin əlverişliliyinin artırılması, maliyyə nəzarəti sisteminin məqsədyönlü təşkili və təkmilləşdirilərək problemlərin həll edilməsi üçün rus və rusdilli müəllifləri, V.A.Kaşın, E.C.Çepilova, P.İ.Kamışanov, G. Kassel, X. Houtter, M. Obstfeld, JI. Ofiser eləcə də Azərbaycan iqtisadçı alimlərindən – Y.A.Kəlbəyev, , M.M.Sadıqov, Z.H.Rzayev və s. əsərlərindən istifadə edilmişdir. Bununla yanaşı, dövlət maliyyə nəzarətinin öyrənilməsinə dair böyük elmi potensial ilə maliyyə siyasətinin ölkəmizin iqtisadiyyatının çağdaş zamanın əlamətlərindən önə çıxan çağırışlara və istəklərə münasib tərəqqi etməsinə və inkişafına, onun dövlətin iqtisadiyyatının makro-tənzimlənməsində rolunun yüksəldilməsinə aid nəzəri-metodoloji və təcrübəvi araşdırmalardan da istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Azərbaycan Respublikasında dövlət maliyyə nəzarətinin hazırkı vəziyyətini təhlil etmək, maliyyə nəzarətinin səmərəli təşkili istiqamətində araşdırmalar aparmaq, maliyyə nəzarəti sistemində olan çatışmazlıqları araşdırmaq və onun həlli üçün optimal variantları müəyyənləşdirərək müvafiq təkliflər irəli sürməkdən ibarətdir. Tədqiqatda hədəflənmiş məqsədlərə münasib şəkildə, aşağıdakı vəzifələrin həlli diqqətdə tutulmuşdur:

-Dövlət maliyyə nəzarəti anlayışı, iqtisadi mahiyyəti, fəaliyyət prinsipləri, təsnifatı və təşkilati əsaslarının tətqiq olunması;

➤ Dövlət auditinin başlıca elementlərinin tətqiq olunması;

- Beynəlxalq təcrübədə dövlət maliyyə nəzarətinin təşkil edilməsinin əsaslarının və təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin öyrənilməsi;
- Dövlət maliyyə nəzarətinin qanunvericilik və normativ hüquqi bazasının yaradılması mənbəsinin analizi;
- Dövlət maliyyə nəzarətini təşkil edən orqanların fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi;
- Dövlət maliyyə nəzarətinin təşkilati strukturunun inkişafının strateji istiqamətləri, problemləri və onların həllinin effektivliyinin öyrənilməsi.

Tədqiqatın obyektini və predmeti. Tədqiqatın obyektini ölkəmizdə dövlət maliyyə nəzarəti sistemi, predmetini isə mövcud təşkilati strukturunun təkmilləşdirilməsi prosesinin tədqiqi təkil edir.

Tədqiqat metodları. Dissertasiya işi yazılarkən bir sıra metodlardan istifadə olunmuşdur: müqayisəli iqtisadi təhlil, müşahidə və balans iqtisadi-statistik və məntiqi araşdırma metodu.

Tədqiqat zamanı dissertasiya işində istifadə edilən birinci metod müqayisəli iqtisadi təhlil metodudur ki, bu metod vasitəsilə əldə edilmiş informasiya bazası üzərindən düzgün müqayisələr aparılmış, yerinə yetirilmiş təhlillər ən doğru nəticəni almağa kömək etmişdir. Müqayisənin səmərəli aparılması üçün aralarında obyektiv ümumilik mövcud olan proseslər tədqiq edilmişdir.

Müşahidə və balans iqtisadi-statistik metodla iş mühitində - maliyyə nəzarəti zamanı araşdırılan obyekt heç bir təsirə məruz qalmır. İqtisadi-statistik məlumatlar buna şərait yaratmışdır. Əsaslı nəticə əldə etmək üçün müşahidə təkrarən aparıla bilər. Bu metodun istifadəsi – maliyyə yoxlamalarının təşkili zamanı birbaşa (vizual) və ya bilavasitə müşahidə (texniki avadanlığın – cihazların köməyi ilə) yolu ilə toplanmış faktlarda özünü göstərir.

Məntiqi araşdırma metodunun tətbiqi ilə iqtisadi hadisələrin törəməsi, inkişafı və dəyişməsi nəticəsində vergi sisteminin təşkili qaydaları və dövlət maliyyə nəzarəti həyata keçirilməsinin mövcud vəziyyəti aydınlaşdırılmışdır.

Tədqiqatın informasiya bazası. : Dissertasiya işinin tədqiqində Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidməti məlumatlarından və Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsindən, xarici mənbələr və dərsliklərdən istifadə olunmuş, vergiqoyma və onun siyasəti, vergi idarəçiliyi və onun nəzarəti üzrə dövlət və xarici iqtisadçıların yazıları, ölkəmizin bu sektorun və inkişafı üzrə qəbul etdiyi Dövlət Proqramı və MM-in qəbul elədiyi qanunlar həmçinin VM-si, təlimat və başqa normativ aktlar təqdim edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Mövzu ilə bağlı tədqiqat aparmaq üçün nəzəri və metodiki informasiya bazasında bəzi çatışmazlıqlar var, kommersiya sirri olmasa da, bu məlumatların əlçatan olmaması ilə birlikdə, həmçinin Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin saytında bununla bağlı geniş məlumatlar toplusu olmadığından araşdırma işinin aparılmasında bəzi məhdudiyyətlər ortaya çıxmışdır.

Tədqiqat işinin elmi yenilikləri kimi aşağıdakıları sadalamaq olar:

- Dövlət maliyyə nəzarətinin təşkili məsələləri nəzəri-metodoloji cəhətdən tədqiq edilmiş;
- Azərbaycan Respublikasında dövlət maliyyə nəzarətinin təşkilinin müasir vəziyyəti araşdırılmış;
- Dövlət maliyyə nəzarətinin sahəsində aparılan islahatlar araşdırılmış;
- dövlət maliyyə nəzarətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi ilə bağlı müvafiq təkliflər irəli sürülmüşdür.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti ölkəmizin dövlət maliyyə nəzarətinin əlverişlilik göstəricisinin artırılmasında metodiki, nəzəri-metodoloji və təcrübəvi tövsiyələr təklif etməkdədir. Dissertasiya işində alınan nəticələr dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin modernləşdirilməsi sxemində, dövlətin maliyyə inzibatçılığı fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində və maliyyə nəzarəti sisteminin vergi daxilolmasının yüksəldilməsinə təsir gücünün müəyyən olunmasında tətbiq edilə bilər.

I FƏSİL. DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Dövlət maliyyə nəzarəti anlayışı, iqtisadi mahiyyəti, fəaliyyət prinsipləri və təşkilatı əsasları

Dövlətin maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılmasında əsas mənbə sayılan vergilər dövlətin yaranması, ordunun qurulması və dövlət aparatının saxlanması üçün insan sivilizasiyasının yarandığı dövrlərdən zəruri amil kimi çıxış edir. Vergilər müxtəlif formalarda tətbiq olunmaqla, ən optimal şəkildə həyata keçirilməsi üçün bu günə qədər hələ də formalaşmaqdadır.

Müasir maliyyə sistemi sosial-iqtisadi inkişaf perspektivlərini nəzərə alınmaqla beynəlxalq standartlara cavab verməlidir. Maliyyə sistemi büdcə gəlirlərinin vaxtında tam şəkildə yığılmasını təmin etməli, gəlirlərin formalaşması və eləcə də, ayrı-ayrı sektorlarda istehsalın tənzimlənməsi üçün şərait yaratmalıdır.

Maliyyə sisteminin fəaliyyətinin effektivliyi bu sistemin necə idarə edilməsi və keyfiyyəti ilə əhəmiyyətli dərəcədə asılılıq təşkil edir. Dövlətin fəaliyyəti də maliyyə sisteminin idarə edilməsinə müvafiq olaraq inkişaf mərhələsində maliyyə sisteminin xarakteri və vəzifələri ilə müəyyən edilir. Müasir iqtisadi ədəbiyyatlarda maliyyə sisteminin idarə edilməsi anlayışının dəqiq tərifinə rast gəlinməsə də, praktiki olaraq maliyyə nəzarəti anlayışı ilə əvəz olunmuşdur. Lakin idarəetmə anlayışının məzmununa görə maliyyə nəzarəti maliyyə sisteminin idarə edilməsində məhdud hissəni əhatə edir.

Dövlət maliyyə nəzarəti maliyyə sisteminin idarə edilməsinin bir hissəsi olub, fəaliyyətlərin düzgün və qanunauyğun olub-olmaması məsələlərinə nəzarəti təşkil edir. Onun fəaliyyət məzmununu maliyyə sisteminin idarə olunmasında səlahiyyətli dövlət orqanı olan Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Maliyyə Xidmətinin fəaliyyəti təşkil edir.

Maliyyə nəzarəti anlayışı geniş mənada dövlətin maliyyə sisteminin bir çox fəaliyyət və tənzimləmə istiqamətlərini özündə birləşdirir:

- hakimiyyət orqanlarının hüquqları;
- maliyyə ödəyicilərinin hüquq və vəzifələri və maliyyə orqanlarının səlahiyyətləri;
- maliyyə nəzarəti prosedurları;
- maliyyə qanun pozuntularına görə məsuliyyət;
- maliyyə orqanlarının hərəkət və qərarlarına şikayət prosedurları;
- maliyyə dərəcələrinin müəyyən edilməsi;
- ayrı-ayrı vergilərin hesablanması və ödənilməsi qaydaları və qanunvericilikdə istifadə olunan digər əsas anlayışlar.

Maliyyə nəzarətinin əsas elementləri aşağıdakılardır:

- maliyyə ödəyiciləri tərəfindən maliyyə qanunvericiliyinə əməl olunmasına nəzarətin təşkili;
- maliyyə orqanları tərəfindən maliyyə qanunvericiliyinin reallaşdırılmasına və icrasına olan nəzarət;
- nəzarət fəaliyyətinin təşkilati, analitik və metodiki təminatı.

Maliyyə ödəyiciləri tərəfindən maliyyə qanunvericiliyinə əməl olunmasına nəzarətin həyata keçirilməsi maliyyə nəzarətinin mərkəzi elementidir. Maliyyə nəzarəti həm də maliyyə əlaqələrinin qanuni olmasının xüsusi vasitələrlə hüquqi aspektdən təmin edilməsidir (Анашкин А.К., Измайлов А.Т., 2016, s.55).

Maliyyə orqanları tərəfindən maliyyə qanunvericiliyinin reallaşdırılmasına və yerinə yetirilməsinə nəzarətin təşkili maliyyə ödəyiciləri ilə maliyyə orqanları arasındakı maliyyə mübahisələrinin məhkəməyə qədərki həlli forması şəklində sistem daxili nəzarəti özündə cəmləşdirir.

Nəzarət fəaliyyətinin təşkilati, analitik və metodiki təminatı formaları kimi aşağıdakı fəaliyyətlər çıxış edir:

- müxtəlif səviyyəli maliyyə orqanlarının strukturunun və funksional vəzifələrinin müəyyən olunması;
- maliyyə ödəyiciləri tərəfindən təqdim edilən maliyyə hesabatlarının məzmununun və formalarının işlənilib hazırlanması;

- maliyyə ödəyicilərinin maliyyə hesabatlarını təqdim etməsi, emalı və maliyyə orqanları tərəfindən yoxlanışın yerinə yetirilməsi prosedurları;
- maliyyə ödənişlərinin tənzimlənməsi (maliyyə ödənişlərinin müddətlərinin dəyişdirilməsi) və maliyyə sanksiyalarının tətbiqi qaydaları;
- maliyyə ödənişlərinin planlaşdırılması və proqnozlaşdırılması.

Maliyyə nəzarətinin anlayışına bir sıra tərəfdən - iqtisadiyyatın ölkə idarəçiliyinin bir funksiyası, komponenti olaraq maliyyə əlaqələrinin anlamından önə çıxan maliyyə qanununun icra edilməsi üzrə səlahiyyəti olan dövlət orqanları, bələdiyyə və başqa səlahiyyəti olan qurumlar və vəzifəli şəxslərin təşəbbüsü ilə gerçəkləşən xüsusi məşğuliyyət olaraq nəzər yetirmək olar (Безруков Г.Г., 2003, s.12).

İdarəetmə prosesinin tərkib hissəsi olaraq həyata keçirilən maliyyə inzibətçiliyi, onunla yalnızca ümumi xüsusiyyətlərə görə kəşifdir, eləcə də özünəməxsus fərqli cəhətlərə də malikdir. İnzibətçiliyin özünəməxsusluğu ondadır ki, birincisi, bu, formaca həyata keçirilən idarəetmədir, yəni ilk növbədə maliyyə orqanlarının təmsalında maliyyə ödəyiciləri ilə maliyyə administrasiyaları arasındakı münasibətlər sisteminin idarə edilməsidir. Bu həmin münasibətlərin qanunla müəyyən olunan maliyyə münasibətlərinin konkret texnologiyasını, maliyyə qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyət tədbirlərini, maliyyə orqanlarının səlahiyyətlərini reqlamentləşdirən norma və qaydaların məcmusunda öz əksini tapan xarici formalarına əməl etməklə idarəetməni əks etdirir.

Fəlsəfədəki forma və məzmunun vahidliyi anlamından çıxış edərək maliyyə nəzarəti formaca həyata keçirilən idarəetmə olmaqla, maliyyə münasibətlərinin məzmununa fəal təsir göstərir. Maliyyə qanunvericiliyinə əməl olunmasına təsir edərək maliyyə nəzarəti mövcud maliyyə sisteminin qiymətləndirilməsində və onun təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflərin hazırlanmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Dövlət maliyyə orqanlarından geniş həcmli informasiyalar alır ki, bunların da təhlili həyata keçirilən maliyyə siyasətinin effektivliyi barədə nəticə çıxarmağa imkan verir.

Maliyyə nəzarətinin ikinci özünəməxsus xüsusiyyəti ondadır ki, bu bürokratiya ilə həyata keçirilən idarəetmədir. Bürokratiya nəzəriyyəsinin işlənməsində M.Veber, L.Qulik, E.Dauns, R.Kouz, M.Krozye, Q.Saymon, A.Fayol, K.Perrou və başqa müəlliflərin böyük rolu olmuşdur. Bürokratikleşdirmə və bürokratiya nəzəriyyəsinə nisbətən daha əhəmiyyətli tövhəni Maks Veber vermişdir. Belə ki, menecment sahəsindəki mütəxəssislərin fikrinə görə onun bürokratiya anlamı öz əhəmiyyətini bu gün də qorumaqdadır.

M.Veber “bürokratiya” terminini rasionel-hüquqi hakimiyyətin xalis təşkilati formaların xarakteristikası üçün istifadə etmişdir və bu M.Veberdə bürokratiya rasionallıq (səmərəlilik) paradigmasıdır. Veberin formal rasionallaşdırma konsepsiyasında bürokratiya idarəetmənin rasionallaşdırılması prosesinin əsas nəticələrindən və eyni zamanda, zəruri şərtlərindən biri hesab olunur. Bürokratiyanın mənası onun qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün səmərəli vasitə olması nöqtəyi-nəzərindən təşkilatın rasionel forması kimi şərh olunur.

Nəhayət, idarəetmənin tərkib hissəsi kimi maliyyə nəzarətinin üçüncü özünəməxsus xüsusiyyəti – onun həyata keçirilməsi zamanı nəzarət funksiyasının idarəetmənin digər funksiyalarına nisbətən üstün mövqedə yer almasıdır. Bürokratiyanın M.Veber modelinə uyğun olaraq ideal bürokratiya tipi özündə qayda və təlimatlardan ibarət ətraflı şəkildə ifadə olunmuş formal nəzarəti də birləşdirir. Təşkilati forma kimi bürokratiya menecmentin klassikləri tərəfindən nəzarət edənlər ilə nəzarət olunanlar arasındakı hakimiyyət münasibətlərinin bir hissəsi hesab olunur.

Y.Porollo maliyyə nəzarətinin anlamını altdakı şəkildə şərh etmişdir (A.Y. Альбеков, Н.Г.Кузнецов, Е.В.Поролло и др., 2014, s.170):

- idarəçilik orqanlarının məşğuliyyətinin müxtəlif olması (bu məşğuliyyətin funksiya və metodları və növləri);
- maliyyə mühitində qanuna əməl olunmasının monitorinqi;
- nəzarət tədbirinin ümumi forması (idarəçilik orqanlarının təşəbbüsü ilə qəbul olunan üsul və qayda);

- ayrıca təşkilati-hüquqi sxemi;
- maliyyə idraçiliyinin komponenti;
- idarəçilik prosedurunun fazası;
- idarə olunan obyekt ilə tərs münasibət forması;
- idarə olunma obyektinin məşğuliyyəti üzərində nəzarət mexanizmi.

Maliyyə sisteminin stabilləşdirilməsində, büdcənin davamlı və ardıcıl olaraq gəlir vəsaitləri ilə təmin olunmasında, fiziki və hüquqi şəxslərin dövlət və dövlət orqanları qarşısındakı öhdəliklərinin yerinə yetirilməsində maliyyə intizamında gözlənilməsi tələb olunan qayda-qanunlar dövlətin maliyyə nəzarətinin bir başqa yeni istiqaməti kimi maliyyə nəzarəti prosesinin ortaya çıxmasını zəruri edir.

Maliyyə nəzarətinin mahiyyətinə iqtisadi ədəbiyyatlarda adətən 2 mövqedən baxılır:

- 1) Dövlət tərəfindən iqtisadiyyatın idarə edilməsinin funksiya və ya elementi kimi;
- 2) Maliyyə qanunvericiliyinin yerinə yetirilməsi üzrə xüsusi fəaliyyət forması kimi.

Maliyyə yoxlanışında subyekt və obyektlər arasında olan qarşılıqlı əlaqə həm birbaşa, həm də əks təsirə malikdir. Birbaşa əlaqə nəzarət nəticələrinin təsiri ilə bağlı olur və bu əlaqənin xüsusiyyətləri fəal şəkildə inzibati maliyyə auditində istifadə edilir, əks əlaqə isə maliyyə yoxlanışının keyfiyyətini müəyyənləşdirir və obyektə olan təsirin səviyyəsini təsvir edir. Bu əlaqə nəzarət obyektinin fəaliyyətinin optimallaşdırılması və nəzarət subyektlərinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi üçün lazımi qərarların işlənilib hazırlanmasını təmin edir

Maliyyə nəzarətinin mahiyyəti yalnız maliyyə qanunvericiliyinə əməl edilməsi, ayrı-ayrı müəssisələr üçün uyğun vergilərin hesablanması və vaxtında ödənilməsinin yoxlanılması ilə məhdudlaşdırılmağa əsas vermir, əks təqdirdə, maliyyə orqanlarının fəaliyyətinin vacibliyi və maliyyə nəzarətinin iqtisadi təsir imkanları minimuma endirilərək passiv müşahidəçi rolunu daşıyır. Beləliklə, maliyyə nəzarəti prosesi təsərrüfat maliyyə fəaliyyətinin kəmiyyət göstəriciləri ilə yanaşı, bu fəaliyyətin

qanunauyğun, məqsədyönlü və keyfiyyətli olmasını və həmçinin maliyyə potensialının artırılmasının əsas dayaq nöqtəsi kimi çıxış edərək tədiyyəçinin maliyyə vəziyyətini əhatə edir.

Maliyyə nəzarəti maliyyə tədiyyəçilərinin və vergitutma obyektlərinin uçota alınması, maliyyə yoxlamalarının keçirilməsi, maliyyə tədiyyəçilərinin sorğu edilməsi, uçot və hesabat məlumatlarının təhlil edilməsi, vergitutma obyektlərinin və gəlir əldə etmək üçün istifadə olunan obyektlərin müəyyən edilib aşkarlanması və buradan əlaqəli məlumatların alınması məqsədilə, istehsal sahə və ərazilərində yoxlanışların təşkil olunması prosedurlarını əhatə etməklə birlikdə, Məcəlləylə müəyyənləşdirilmiş başqa nümunələrdə maliyyə qurumlarının vəzifəli şəxslərinin təşəbbüsü ilə gerçəkləşdirilir. Bu cür yoxlanışlar zamanı maliyyə orqanlarının vəzifəli şəxsləri həmin müəssisələrdən izahatlar, arayışlar və tədiyyəçinin təsərrüfat fəaliyyətinə aid olan, eləcə də, vergilərin düzgün hesablanmasını təmin etmək üçün lazımlı digər məlumatlar da əldə edə bilər.

Müəssisələrin, təşkilat və idarələrin, vətəndaşların icbari xarakterə malik vergiləri və digər icbari ödənişlərin hesablanması və ödənilməsi ilə əlaqəli sənədləri maliyyə orqanlarına təqdim etməməsi və ya bundan imtina etməsi hallarında onların banklarda və digər maliyyə-kredit idarələrindəki hesablaşma və digər maliyyə əməliyyatları xüsusi tapşırıq əsasında maliyyə orqanının rəhbəri və ya onun müavini tərəfindən dayandırıla bilər.

Beləliklə, aydın olur ki, maliyyə nəzarəti maliyyə ödəyiciləri və vergitutma obyektlərinin uçotuna, həmçinin maliyyə qanunvericiliyinə riayət olunmasına yönəldilmiş vahid nəzarət sistemi kimi fəaliyyət göstərərək vergilərin tam şəkildə və vaxtında yığılmasını təmin etmək ilə maliyyə orqanları tərəfindən yerinə yetirilən fəaliyyətləri özündə cəmləşdirir.

Maliyyə nəzarətinin əsas məqsədi dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etməkdir və Azərbaycan Respublikasının maliyyə sistemində təşkil olunan islahatların əsas istiqamətlərindən biri də maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsinə yönəldilmiş tədbirlər sayılır və onlar öz əksini Maliyyə Məcəlləsində tapır.

Maliyyə orqanları vasitəsilə həyata keçirilən maliyyə nəzarəti prosedurlarının yerinə yetirilməsinə uyğun olaraq aşağıdakı əsas prinsipləri mövcuddur:

✓ maliyyə ödəyiciləri və maliyyə orqanları arasındakı qarşılıqlı münasibət qaydalarının təyin edilməsi və bu qaydalara riayət olunmasını əks etdirən maliyyə etikası prinsipi;

✓ maliyyə ödəyiciləri və maliyyə orqanlarının hüquqlarının qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada bərabərliyinin təmin edilməsi ilə bağlı bərabərlik prinsipi;

✓ maliyyə intizamının saxlanması məqsədi ilə müxtəlif qanun pozuntusu hallarına tətbiq edilən sanksiyaların uyğunluğu ilə əlaqədar uyğunluq prinsipi;

✓ maliyyə orqanları daxilində funksiyaların dəqiq bölgüsünün və onların həyata keçirilmə üsullarının maliyyə ödəyiciləri tərəfindən aydın başa düşülməsi baxımından sadəlik və şəffaflıq prinsipi.

Maliyyə nəzarəti çərçivəsində idarəetmə sisteminin formalaşması amillərinə diqqətin yetirilməsi və onun əsas xüsusiyyətlərinin dərk edilməsi də idarəetmə sisteminin qurulması prinsiplərində öz əksini tapır. Bu prinsiplərə aşağıdakıları daxil etmək olar:

✓ məqsədlərin, funksiyaların, öhdəlik və səlahiyyətlərin əlaqəliliyi və uyğunluğu prinsipi;

✓ əmək tutumluluğunun və fəaliyyətin həcminə görə idarəetmə sistemindəki həlqələrin mütənasibliyi prinsipi. Bu da öz növbəsində işin ritmikliyini təyin edən bərabər yüklənməni, sosial-psixoloji iqlimi, fəaliyyət intizamını, həlqələr arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin rasionallığını şərtləndirir;

✓ idarəetmə sistemində iyerarxik rasionallıq prinsipi. Bu müəyyən olunmuş və əsaslandırılmış təbəçilik normalarının qorunmasını əhatə edir;

✓ heyətin müəyyən səviyyəsinə idarəetmə sisteminin yönləndirilməsi prinsipi;

✓ əks əlaqənin mövcudluğunu nəzərə alan nəzarətin effektivliyi prinsipi;

✓ idarəetmə sisteminin dəyişən iş mühitinə uyğunlaşdırılması prinsipi;

✓ idarəetmə sisteminin idarəetmə prosedurlarına və mexanizminə uyğunluğu prinsipi;

✓ idarəetmə sisteminin idarəetmə prosedurlarını lazımı və operativ təşkil edən və müvafiq qərarların vaxtında qəbul edilməsini təmin edən idarəetmə proseslərinə və mexanizmlərinə uyğunluğu prinsipi.

Maliyyə nəzarəti müvafiq xərclərin minimallaşdırılması ilə maksimal dərəcədə mümkün olan maliyyə yığımlarını təşkil etməlidir. Buna səmərəli və effektiv maliyyə inzibatçılığını formalaşdırmaqla nail olmaq mümkündür. Belə ki, maliyyə nəzarəti bir çox mənada maliyyə prosesinin səmərələşdirilməsinə doğru yönəldilmiş və atılmış addım və fəaliyyətlərin məcmusudur.

Maliyyə nəzarəti maliyyə sisteminin qurulmasının elə bir prinsipinin reallaşdırılmasına əsaslanmalıdır ki, bu zaman vergilərin tutulması və maliyyə nəzarəti üzrə xərclərin minimum olması ilə büdcəyə maliyyə daxilolmalarının təmin olunma səviyyəsinin maksimum olması baş tutsun. Bu isə effektivlik prinsipinə uyğun gəlir. Maliyyə nəzarətinin səmərəlilik göstəricilərindən biri də vergilərin yığılması və maliyyə qanunvericiliyinin gözlənilməsinə nəzarət üzrə inzibati məsrəflərin minimuma endirilməsidir (Сутлобов А.Е 2015).

Maliyyə nəzarətinin mahiyyətinə dair məsələlərin nəzəri-metodoloji öyrənilməsinin yekunu kimi, bu anlayışın məzmunu onun aşağıdakı izahı ilə açıqlanır: maliyyə nəzarəti rəşional-hüquqi hakimiyyətin təşkilati forması kimi bürokratiya tərəfindən həyata keçirilən maliyyə ödəyiciləri ilə maliyyə orqanları arasındakı münasibətlərin təşkili sisteminin idarə edilməsi fəaliyyətidir.

1.2. Dövlət maliyyə nəzarətinin metodlarının təsnifatı və dövlət auditinin əsas elementləri

Sahibkarlar vəsait və əmlaklarının qorunmasında, eləcə də, onlardan səmərəli istifadənin həyata keçirilməsində maraqlı tərəflərdir. Bununla yanaşı, dövlət və ayrı-ayrı müəssisələrin mənafeleəri, xüsusilə də, vergi ödənişlərinin yerinə yetirilməsi zamanı üst-üstə düşməyə bilər. Bu tipli ziddiyyətlərin aradan qaldırılması maliyyə

nəzarətinin müvafiq metodlarında nə dərəcədə səmərəli istifadə edilməsi ilə sıx bağlıdır. İqtisadi ədəbiyyatlarda maliyyə nəzarətinin bir qayda olaraq aşağıdakı metodları fərqləndirilir:

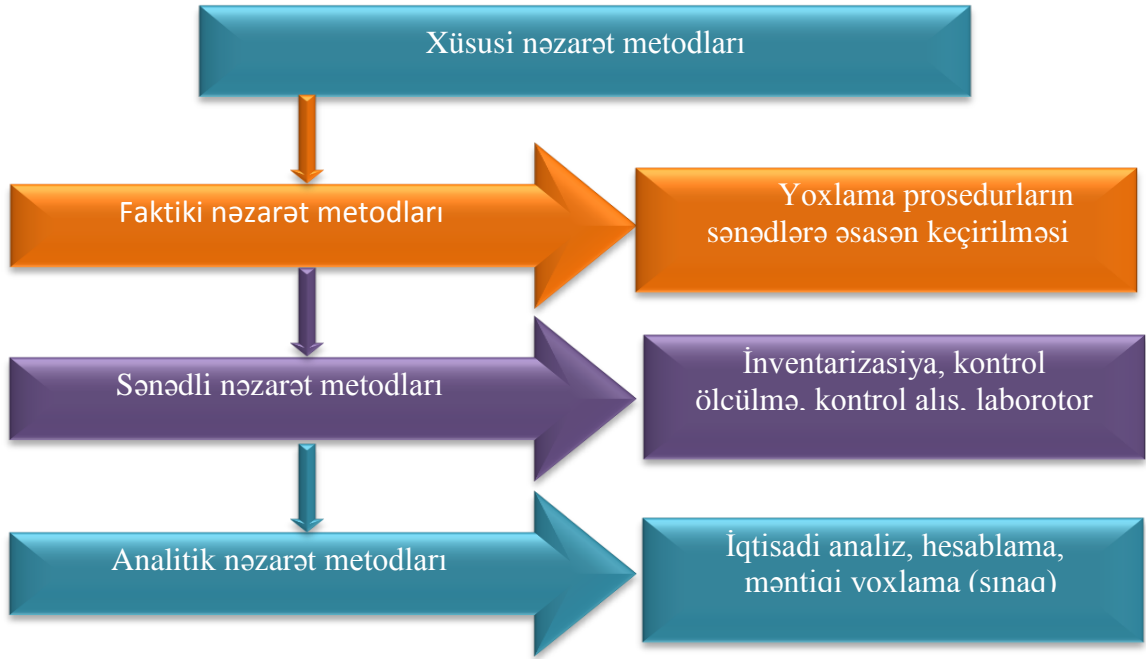
- planlaşdırması;
- tənzimlənməsi;
- nəzarəti;
- Bu metodların reallaşdırılması formaları aşağıdakılardır:
- taktiki və strateji planlaşdırma;
- maliyyə tənzimləməsi sistemi;
- vergi ödəyicilərinin qeydiyyatı və uçotu və s. daxildir.

Təşkilati strukturun yaradılmasındakı əsas məqsəd ixtisaslaşma, diversifikasiya və vergi orqanları işinin təmərküzləşmə səviyyəsi, maliyyə strukturlarında idarəçiliyin mərkəzləşdirilməsi və struktur orqanları işinin təşkili edilmə səviyyəsi üzrə müəyyən edilməsi kimi məsələlər ilə əlaqədardır.

Təşkilati funksiya mahiyyəti etibarilə özünü dövlət maliyyə nəzarətinin tətbiq olunan texnologiyalarda da tapır. Dövlət maliyyə nəzarətinin texnoloji cəhətdən təşkilinin yeni prinsipi şərait yaradır ki, yeni müasir informasiya texnologiyalarından istifadə, kütləvi surətdə kompüterlərin iş prosesinə tətbiq edilməsi və telekommunikasiya şəbəkəsinin yaradılması kimi prosedurlar asanlaşsın, bu da özünü həlledici şəkildə vergi ödəyicilərinin uçota alınmasında, Dövlət reyestri göstəriciləri bazasının yaradılmasında, həmçinin büdcəyə daxilolmaların və s. icra edilməsi üzrə vergi inzibatçılığının yeni prosedur formalarının təşkilində göstərir.

Sxem 1: Maliyyə nəzarətinin metodları

Mənbə: <https://banker.az/maliyy%C9%99-intizamina-n%C9%99zar%C9%99tin-acar->

metodları/

Nəzarətin müasir səmərəli modeli D.Ritser tərəfindən işlənilmişdir. Bu model insansız – insan olmadan istifadə edilən texnologiyaya və texnoloji proseslərə nəzarəti təşkil edir (Control through Nonhuman Technologies). Vergi inzibətçiliğinin modernləşdirilməsi postindustrial cəmiyyətə məxsusdur və burada texniki ixtisasçılar qrupu əsas professional qrupuna çevrilirlər və “yeni iqtisadiyyat”ın yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi sahəsindəki, yəni vergi uçotunun və hesabatının vergi orqanları daxilində sənəd dövriyyəsinin elektron vasitəsilə həyata keçirilməsi ilə “ünsiyyət” sahəsindəki xüsusi rolunu vurğulayır.

Dövlət bu zaman demokratik prinsipləri qorumaqla və xidmət spektrini dəyişdirməklə qərarların verilməsini rəqəmsal texnologiyalar şəraitində yerinə yetirilməlidir. İlk növbədə, fiskal proseslərin mürəkkəbliyi ilə əlaqədar olaraq vergi orqanlarından ustalıq və mobillik tələb edilir. İqtisadi nəzəriyyədə ideal vergi sisteminə tətbiq edilə bilən qızıl tələblər mövcuddur (ustalıq, şəffaflıq, neytrallıq, inzibati sadəlik və s.). İnformasiya texnologiyalarının da bu prosedurlardakı rolu öz növbəsində vergi ödəyicilərinin vergi orqanları ilə transaksion xərclərin azaldılması

yolu ilə ünsiyyətinə daha tez nail olmağa, sonuncunun işinin səmərəliyinin yüksəldilməsinə və bununla da bürokratik aparatın sayının azalmasına imkan verir.

İkincisi, internetdən istifadə edə bilən şəxslərin sayı artmaqdadır ki, bu şəxslər dövlət orqanları ilə elektron ünsiyyət qura bilir və internet vasitəsilə yuxarıda sadalanan prosedurlarda rahatlıqla iştirak edə bilirlər. Belə bir durumda vergi orqanları da həmin şəxslərə geniş ölçüdə xidmət göstərə bilər, onların diversifikasiya formasında təqdimini təşkil edə bilirlər.

Üçüncüsü, qloballaşma prosesinin güclənməsinin gətirdiyi təsirlərdir ki, son zamanlar baş verən texnoloji meyllərə dövlətin reaksiya verməsinə gətirib çıxarmışdır. Qlobal informasiya iqtisadiyyatı, eləcə də, dövlət vergi orqanlarının da konsepsiyasının dəyişməsində, göstərilən xidmət səviyyəsinin yüksəlməsində özünü göstərir (Бакаев Г.Э., Лефтеров Н.К., Константинов С.И., 2013).

Onun forması nəzarət məşğuliyyətinin təşkil edilməsi üsuludur və onu maliyyə orqanlarının təşəbbüsü ilə gerçəkləşdirilən altdakı ümumi tədbirlər sayılır:

- vergi ödəyicisinin və vergitutma müəssisəsinin uçotunun həyata keçirilməsi;
- uçot və hesabat informasiyasının monitorinqi;
- vergi ödəyicisi və başqa insanlar arasında sorğunun həyata keçirilməsi;
- gəlir qazanmaqdan ötrü istifadə edilən binalara baxış aparılması və qanun ilə müəyyənləşdirilmiş başqa formalar.

Bəlli olduğu kimi, bu siyahı açıq formadadır. Bu formalara altdakıları da daxil eləmək olar:

- böyük vergi ödəyicisinin və spesifik vergi mexanizmlə obyektlərinin mərkəzləşdirilmiş şəkildə uçota götürülməsi;
- vergi ödəyicisinin aid olduğu binasında yaxud anbarında nəzarət postunun, ölçmə alətlərinin, stikerlərin yaradılması və başqa islahatların həyata keçirilməsi, məsələn aksizli məhsullar üstündə nəzarətin reallaşdırılması və s.

Dövlət maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsinin gedişatında dövlət orqanları nəzarət funksiyalarını həyata keçirməyə imkan verən müxtəlif inzibatçılıq

metodlarından istifadə edirlər. Dövlət ilə maliyyə nəzaəti arasında qarşılıqlı əlaqə üsulları yetərli dərəcədə müxtəlif ola bilər, lakin ümumiləşdirilmiş şəkildə üç əsas növü qeyd etmək olar:

- stimullaşma;
- tənzimləmə;
- məcburetmə

Stimullaşdırma metodları vergi ödəyicisinin vergi öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün qanuni fəaliyyətini təmin edir və stimullaşdırır: vergi güzəştləri, vergi ödəmələrinin ödəniş vaxtında dəyişikliklər, təminat müqavilələri, əmlak girovları, vergi endirimləri və s. Tənzimləmə metodları çərçivəsində vergi ödəyicilərinin vergi uçotu aparılır, səyyar və kameral vergi yoxlamaları həyata keçirilir və s. Bu metodlar vergi ödəyicisinin qanunsuz fəaliyyətinin qarşısının alınmasına və xəbərdarlığa yönəlib. İnzibati məcburetmə üsulları müstəsna olaraq vergi və rüsumlar haqqında qanunvericiliyi pozan vergi ödəyicilərinə tətbiq olunur. Bu metodlara aşağıdakılar daxildir:

- cərimələr;
- peniyalar;
- vergi ödəyicisinin əmlakına həbs qoyulması;
- maliyyə sanksiyalarının tətbiq edilməsi;
- hesablarındakı əməliyyatların dayandırılması və s.

AR-nın maliyyə potensialından yüksək dərəcədə faydalanmaq üçün vergi idarələrinin əsas vəzifəsi ancaq vergi qanunvericiliyinə riayət olunmasına nəzarətdən ibarət deyil, o cümlədən, nəzarət funksiyalarını səmərəli icra etməkdən ibarətdir.

Dövlət maliyyə nəzarəti iki cür təşkil edilə bilər: funksional prinsiplər üzrə, ya da ixtisaslaşma prinsipi üzrə.

Dövlət orqanlarının işinin funksional tip üzrə təşkili tənzimləmə funksiyalarından (milli səviyyədə fəaliyyət göstərir) və əməliyyat funksiyalarından (bu funksiyalar vergi ödəyiciləri ilə əlaqəlidir) ibarətdir. Dövlət

orqanları sistemində müxtəlif maliyyə problemləri ilə məşğul olan xüsusi şöbələr vardır.

Dövlət orqanlarının təşkilati quruluşu üçün birləşmiş bir quruluş da ola bilər, yəni daha çox funksional bir quruluşa sahib olan və ya bir neçə funksional bölməyə sahib olan vergilər üzrə ixtisaslaşmış bir quruluştan ibarət ola bilər.

Bir sözlə, hər hansı bir iqtisadi konsepsiyanın mahiyyətindən danışarkən onun funksiyalarından bəhs etmək lazımdır. Dövlət maliyyə nəzarətinin tənzimləyici və əməliyyat, həmçinin əsas və köməkçi funksiyaları mövcuddur.

Normativ funksiyalar dövlət idarəsinin qarşısında duran əsas məsələyə – vergi qanunları və qaydalarının şərh və tətbiqi ilə uzlaşır. Sözügedən funksiyalar qanunların və başqa bir sıra hüquqi protokolların qəbul olunması ilə əlaqədar fəaliyyət kontekstində icra olunur və operativ sistemin daha yüksək əlverişliliyinə zəmin yaradan vacib metod və inzibati prosedurların istifadə edilməsi və tətbiq olunması metodu ilə operativ funksiyaların icra olunmasını həyata keçirir.

Operativ funksiyalara, daha çox gəlir yığımını əhatə edir. Yuxarıda göstərilən maliyyə idarəsi məsələlərinin hər ikisini birləşdirirlər. Beləliklə, əməliyyat funksiyaları vergi orqanları ilə gəlir ödəyiciləri arasında sıx qarşılıqlı əlaqəyə səbəb olur və vergi ödəyicilərinin vergi ödəmək öhdəliklərini könüllü şəkildə yerinə yetirmələri onlardan asılıdır.

Əsas funksiyalara cari maliyyə nəzarəti və maliyyə yoxlamaları, uçotu və qeydiyyatı aiddir. Vergi ödəyicilərinin hamısı daimi və müntəzəm qeydiyyatı vergi ödəyicilərinin qeydiyyatı funksiyası ilə həyata keçirilir. Bu funksiya vergi idarəsi ilə vergi ödəyiciləri arasındakı əlaqələrin əsasını təşkil edir.

Köməkçi funksiyalar əsas funksiyaların icar edilməsi üçün zəmin yaradır. Onlardan bəzilərinə baxaq.

Qanuni funksiya qaydaların vergi ödəyiciləri, eyni zamanda da vergi orqanları tərəfindən həyata keçirilməsini təmin edir. Bu funksiyalar vergi ödəyicilərinin tələb və şikayətlərinə cavab vermək, bütün vergi orqanlarına kömək etmək və vergi qanunlarını dəyişdirmək üçün layihələrdə iştirak etməkdir.

Kadrların idarə olunması hər hansı bir təşkilatın əsas funksiyasıdır və vergi idarəsi üçün xüsusilə vergi işçilərinin hazırlanması və yenidən hazırlanması nöqtəyindən nəzərdən son dərəcə vacibdir.

Vergi ödəyicisinin məlumat funksiyası. Vergi ödəyicilərinin vergi qanunlarına yüksək səviyyədə riayət etməsini təmin etmək üçün vergi orqanlarının vergi qaydalarını yaymaq üçün müvafiq şöbələri və şöbələri olmalı və vergi ödəyicilərinə vergi öhdəliklərini layiqincə yerinə yetirmələrinə kömək etməlidir.

Təşkilati-inzibati funksiya. Bunu daxili mühasibat xidməti və iş avadanlığının maddi-texniki təminatından və istismarından məsul olan inzibati xidmətlər təqdim edir.

İnformasiya təminatı. İnformasiya sistemləri vergi idarələrinin zəruri funksiyalarının tətbiqi və bütün səviyyələrdə qərarların verilməsini həyata keçirən əsas elementini ehtiva edirlər. Hər hansı bir vergi xidməti kifayət qədər vergi ödəyicisi ilə işləyir ki, bu da əl ilə işləmək üçün səmərəsiz olan böyük həcmli sənədləri nəzərdə tutur. Məlumat bazasının tərəqqisi informasiya sistemlərinin tərəqqisi üçün zəruridir. Bu vergi ödəyicilərinə nəzarət funksiyasının tətbiqi üçün mühüm şərtlərdən biridir (misal üçün, vergi bəyannamələrindən və başqa bir sıra mənbələrdən alınan informasiyaların təhlili, vergi öhdəliklərinin zamanında icrası barəsində məlumatların öyrənilməsi üçün və s.).

Ümumilikdə dövlət maliyyə nəzarətinin altı əsas metodu var : müşahidə, sorğu, təhlil, yoxlama, audit və maliyyə-iqtisadi ekspertiza.

Müşahidə , məlumat əldə etmək və qiymətləndirmək üçün kompleks kompleks metodlardan istifadə etmədən nəzarət obyektinin fəaliyyəti ilə tanışlıqdır.

Sorğu- ilkin maliyyə nəzarətinin əsas metodlarından biri; maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətinin ayrı-ayrı aspektlərinin öyrənilməsinə yönəldilmişdir. Anket maliyyə intizamına (və ya pozuntularına) uyğunluğunu göstərən faktları dərhal müəyyənləşdirmək, həmçinin nəzarət olunan obyektin daha dərin, hərtərəfli yoxlanılmasının mümkünliyünü müəyyənləşdirmək üçün istifadə olunur. Anketin

əsas məqsədi maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətinin ümumi təhlili, çatışmazlıqlarının müəyyənləşdirilməsidir. Bu məqsədə aşağıdakı vəzifələrin həlli yolu ilə nail olunur:

- maliyyə sənədlərinin tədqiqi (monitorinqi);
- yoxlama obyektinin maliyyə vəziyyətinin müəyyənləşdirilməsi;
- büdcə tapşırıqlarının icrası sahəsində qaydalara uyğunluğunun və icrasının düzgünlüyünün yoxlanılması;
- dövlət (bələdiyyə) xərclərinin etibarlılıq səviyyəsinin və hədəflənməsinin qiymətləndirilməsi və s.

Analiz riyaziyyatın analitik üsullarından istifadə edərək maliyyə sənədlərinin etibarlılığına nəzarət etmək üçün xüsusi bir metoddur. Bir qayda olaraq, maliyyə təhlilinin obyektini mühasibat hesabları və qalıqlardır və əsas vəzifə vergi tutulan bazanın uçotu və hesabatında əks olunmanın tamlığını və vaxtında müəyyənləşdirilməsidir. Bu maliyyə nəzarəti metodu təsərrüfat subyektləri üçün büdcəyə və büdcədənənar fondlara (vergi orqanları, büdcədənənar fondlar və s.) Ödənişlər üzrə hesablaşmalar aparən maliyyə orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Nəzarət olunan obyektin maliyyə fəaliyyətinin təhlili nəticəsində dövlət və ya bələdiyyə büdcələrinin gəlirlərinin artmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən əlavə vergilər tutulur və ya vergi bazası dəqiqləşdirilir.

Yoxlayınmaliyyə nəzarətinin əsas metodlarından birini təmsil edir və maliyyə qanunvericiliyi pozuntularını müəyyənləşdirmək üçün müəyyən bir sıra məsələlərin öyrənilməsini təmin edir. Yoxlama zamanı nəzarət orqanları, sənədli məlumat mənbələrini maksimum sayda cəlb edərək obyektin maliyyə fəaliyyətini təhlil edirlər. Bölgə, kollektiv və ya ayrı-ayrı maliyyə hüquqi münasibətləri subyektləri tərəfindən həyata keçirilən hər hansı bir maliyyə əməliyyatı yoxlama obyektinə ola bilər. Demək olar ki, bütün maliyyə nəzarəti orqanları və agentləri yoxlamalar aparmaq hüququ olan subyektlərdir. Beləliklə, Rusiya Federasiyası Hesablama Palatası federal büdcənin gəlir və xərc maddələrinin və federal büdcədənənar fondların büdcələrinin vaxtında icrasına nəzarət edir; Federal Xəzinədarlıq federal fondların istifadəsini yoxlayır;

Müxtəlif əsaslardan asılı olaraq yoxlamalar kompleks, tematik, sənədli, ofis, sahə, sayğac və s.

Yoxlamanın tamamlanma forması aşkar edilmiş pozuntular aktı (yoxlama aktı) və ya (pozuntular olmadıqda) müfəttişin yazılı rəyidir . Yoxlama hesabatında, səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) tərəfindən işə sonrakı baxılması üçün müəyyən edilmiş bütün əsas pozuntular və çatışmazlıqlar əks olunur. Aktıda göstərilən faktiki məlumatlara əsasən, nəzarət orqanının rəhbəri qərarlardan birini qəbul etmək hüququna malikdir:

yoxlanılan qurumun göstərişi ilə müəyyən edilmiş maliyyə qanunvericiliyi pozuntularını aradan qaldırmaq üçün təlimat;

yoxlama orqanının səlahiyyətlərinə uyğun olaraq qanun pozucusuna qarşı məsuliyyət tədbirlərinin tətbiqi;

iş materiallarını başqa bir səlahiyyətli maliyyə nəzarəti orqanına göndərmək;

dövlətin (bələdiyyənin) pozulmuş xarakterini müdafiə etmək üçün məhkəməyə iddia qaldırılması.

Nəzarət olunan bir obyektin məsuliyyətə cəlb edilməsi barədə qərar qəbul edilərkən, yoxlama hesabatı sübut qüvvəsinə malikdir, lakin məhkəmədə göstərilən faktlar araşdırılmalıdır.

Audit müəssisə, təşkilat, müəssisə, vətəndaş-sahibkar və s.-nin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin öyrənilməsinə yönəlmiş hərtərəfli bir audittir. Auditin xarakterik xüsusiyyətləri fəaliyyətin iqtisadi və hüquqi aspektlərinin maksimum dərəcədə əhatə olunması, mütəxəssislərin iştirakıdır və istehsalında mütəxəssislər, müxtəlif maliyyə nəzarəti metodlarının birləşməsi ... Yoxlama aşağıdakı maliyyə və iqtisadi fəaliyyət sahələrinə nəzarət yolu ilə həyata keçirilən maliyyə əməliyyatlarının qanuniliyini, etibarlılığını və məqsədəuyğunluğunu müəyyənləşdirmək məqsədi ilə aparılır: maliyyə intizamına uyğunluq; dövlət fondlarından səmərəli istifadə; maddi və maliyyə mənbələrinin təhlükəsizliyi; mühasibat və hesabatların düzgünlüyü və s.

Audit yoxlama orqanı işçilərinin səmərəliliyini, yüksək keyfiyyətlərini, qarşılıqlı əlaqələrinin aydın bir mexanizmini tələb edir, buna görə kompleks yoxlamalar, bir qayda olaraq, xüsusi maliyyə nəzarəti orqanları - Rusiya Federasiyası Hesablama Palatası, Nazirlik tərəfindən aparılır Rusiya Federasiyası, Rusiya Federasiyası Mərkəzi Bankı və s.

Yoxlamalar sənədli və faktiki olaraq bölünə bilər; planlı və planlaşdırılmamış; frontal (bərk) və seçmə; tək və dəzgah; mürəkkəb və tematikdir.

Maliyyə və iqtisadi ekspertiza mütəxəssislər tərəfindən maliyyə əməliyyatlarının və maliyyə fəaliyyətinin və nəzarət olunan müəssisənin yoxlanılan dövr üçün məqsədə uyğunluğunu, səmərəliliyini və səmərəliliyini müəyyənləşdirmək üçün vəsaitlərin həqiqi həcmələrini və hərəkət istiqamətlərini araşdırmasıdır. Bu maliyyə nəzarəti metodu həm nəzarət orqanı, həm də nəzarət olunan müəssisə üçün ən çətin, zəhmətkeş, lakin vacib və zəruridir. Hər hansı bir qurumun maliyyə fəaliyyətinin iqtisadi ekspertizası zamanı ərazilərin inkişaf proqnozları, müəssisələrin biznes planları, dövrü və illik hesabatlar təhlil olunur ki, bunlara əsasən maliyyə fəaliyyətinin əsas iqtisadi göstəriciləri yoxlanılan şəxslər yoxlanılır.

Audit, müstəqil maliyyə nəzarətinin metod və üsullarının funksional bir elmidir. Mühasibat (maliyyə və menecment), mühasibat və hesabat məlumatlarına əsasən iqtisadi fəaliyyətin təhlili, əməliyyat formaları (planların tənzimlənməsi, koordinasiya və monitorinqi), maliyyə nəzarəti, o cümlədən müxtəlif formaları ilə əlaqəlidir. Audit, digər maliyyə komponentləri ilə birlikdə müstəqil maliyyə nəzarəti kimi maliyyə nəzarəti sisteminə daxil edilir: Buraya milli maliyyə nəzarəti, büdcə və maliyyə nəzarəti, departament maliyyə nəzarəti və ictimai nəzarət daxildir.

Audit bir elm kimi müstəqil maliyyə nəzarətinin metodları və üsulları haqqında bir məlumat sistemidir. Audit təcrübə kimi mühasibat uçotunun müstəqil maliyyə nəzarəti və mühasibat (maliyyə) hesabatlarının qiymətləndirilməsinə gedən idarəetmə fəaliyyətinin bir növüdür. Nəticə etibarilə, auditin əsas mahiyyətini təyin

edən müstəqillik prinsipidir, bununla da digər nəzarət növlərindən fərqlənir və müstəqil elmi (və təhsil) bir intizam və təcrübədir.

Yoxlamanın mövzusu, istifadəçilərə bu hesabatların istifadəçiləri tərəfindən qərarlar qəbul etmək üçün yoxlanılan qurumun mühasibat (maliyyə) hesabatlarından etibarlı məlumatlar vermək üçün sosial zəruri fəaliyyət növlərindən biri olan əsas idarəetmə funksiyalarından biridir. iqtisadi agentlər və istifadəçilər arasında geribildirim təmin edilir. (Abbasov İ.M: 2007. s. 28.)

Yoxlamanın məqsədi təşkilatların mühasibat (maliyyə) hesabatları və təşkilatların son istehsal və təsərrüfat fəaliyyətinin əks olunmasıdır. Bu cür hesabat yoxlamanın ən vacib obyektidir, lakin yoxlanılan qurumların iqtisadi fəaliyyətini öyrənərkən auditori məhdudlaşdırma bilməz.

Maliyyə auditori nəzarəti, ictimai statusu, hüquqları, vəzifələri və vəzifələri qanunvericilik aktları ilə ciddi şəkildə tənzimlənən nəzarət subyektləri (audit təşkilatları və ayrı-ayrı auditorlar) tərəfindən həyata keçirilir.

Tədqiqata ümumi yanaşma kimi audit metodu, digər elmlərdə olduğu kimi, dialektikaya əsaslanır. Əsas xüsusiyyətləri analizin və sintezin birliyi, auditin metodologiyası və metodologiyasını müəyyənləşdirən göstəricilərin əlaqələrindəki, inkişafındakı və s. auditin bir elm kimi metodologiyası həm müəyyən fəaliyyət növlərinin məzmunu və ardıcılığı, həm də faktiki olaraq həyata keçirilmiş fəaliyyətlərin təsvirləri qeyd olunduğu reseptlər və normalar şəklində olur. Audit texnikası bir sıra xüsusi texnika, yəni. mühasibat (maliyyə) hesabatlarının etibarlılıq dərəcəsi barədə rəyi əsaslandırmaq üçün istifadə olunan xüsusi prosedurlar, hesablamalar, riyazi modellər, müqayisələr mühasibat (maliyyə) hesabatlarının etibarlılığını təsdiqləmək üçün auditor rəyini ehtiva edən ağılabatan nəticələr çıxarmaq üçün kifayət qədər dəlil əldə etmək lazımdır.

Audit sübutu maddi prosedurlar və daxili nəzarət testlərindən əldə edilir.

Müvafiq söylərdən fərqli olaraq, ayrı-ayrı elementlərin, maliyyə hesabatlarının tərkib hissələrinin və ya mühasibat uçotunun tədqiqi, tədqiqi və öyrənilməsi auditin aparılması metodologiyası kimi müəyyən edilə bilər. Həmçinin

maliyyə hesabatlarının həqiqi auditini ətraf mühit, idarəetmə (istehsal), texniki, kadr audit, kadr audit, fəaliyyət audit, əqli mülkiyyət audit və s. Kimi "audit" növlərindən ayırmaq lazımdır. (Abbasov S.A: 2007. s. 36-37.)

Audit - təşkilatların mühasibat (maliyyə) hesabatlarının və mühasibat uçotunun müstəqil nəzarətidir.

Yoxlamanın məqsədi yoxlanılan müəssisələrin maliyyə hesabatlarının etibarlılığı barədə fikir bildirməkdir. Etibarlılıq, bu hesabatların istifadəçisinə, məlumatlarına əsaslanaraq, yoxlanılan qurumların iqtisadi fəaliyyətinin nəticələri, maliyyə və əmlak vəziyyəti barədə düzgün nəticələr çıxarmaq və məlumatlı qərarlar qəbul etməyə imkan verən maliyyə hesabatları məlumatlarının dəqiqliyi dərəcəsi kimi başa düşülür.

Yoxlamanın mahiyyəti yalnız mühasibat (maliyyə) hesabatlarının etibarlılığını təsdiqləmək və ya təsdiqləməmək deyil, eyni zamanda yoxlanılan qurumların iqtisadi fəaliyyətinin səmərəliliyini, gələcək fəaliyyətlərini ən azı növbəti müddət ərzində davam etdirmək imkanlarını qiymətləndirməkdən ibarətdir.

Auditin nəzarət qaydalarına aşağıdakılar daxildir:

- 1) mühasibat uçotunun qurulması, bərpası və aparılması, mühasibat (maliyyə) hesabatlarının hazırlanması, mühasibat konsaltinqi;
- 2) vergi konsaltinqi, səhnələşdirilməsi, vergi uçotunun bərpası və aparılması, vergi hesablamalarının və bəyannamələrinin hazırlanması;
- 3) təşkilatların və fərdi sahibkarların maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili, iqtisadi və maliyyə konsaltinqi;
- 4) təşkilatların yenidən təşkili və ya onların özəlləşdirilməsi ilə əlaqəli olanlar da daxil olmaqla idarəetmə məsləhətləri;
- 5) hüquqi məsələlərə dair məsləhətlər, mülki və inzibati məhkəmələrdə, vergi və gömrük hüquq münasibətlərində, dövlət orqanlarında və yerli özünüidarəetmədə müştərinin mənafeələrinin təmsil olunması daxil olmaqla audit fəaliyyəti ilə əlaqəli hüquqi yardım;
- 6) mühasibat uçotu və informasiya texnologiyalarının tətbiqi;

- 7) qiymətləndirmə fəaliyyəti;
- 8) investisiya layihələrinin hazırlanması və təhlili, iş planlarının tərtib edilməsi;
- 9) audit fəaliyyəti ilə əlaqəli tədqiqat və təcrübə işləri aparmaq və nəticələrini kağız və elektron daşıyıcılar da daxil olmaqla yaymaq;
- 10) auditlə əlaqəli sahələrdə təlim.

Audit standartları audit fəaliyyətinin həyata keçirilməsi proseduru, auditin və əlaqədar xidmətlərin rəsmiləşdirilməsi və keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi, auditorların hazırlanması və ixtisaslarının qiymətləndirilməsi proseduru üçün vahid tələbləri əks etdirir. (Abbasov İ.M: 2013. s. 39.)

Ölkəmizin audit sisteminin yaradılması prosesində, inkişafının konseptual əsasları hazırlanmışdır ki, bunlar da ölkəmizin mühasibat və hesabatların orta müddətə inkişafı konsepsiyasına daxil edilmişdir.

Audit standartları audit üçün əsas normativ hüquqi bazadır. Hal-hazırda belə standartların iki qrupu var: beynəlxalq və milli standartlar kimi sinifləndirilir.

Audit nəzəriyyəsinin nəzərdən keçirilmiş əsasları bitkin deyil, bununla yanaşı, islahatların əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirir, bu da ölkənin bütün maliyyə nəzarəti sisteminin inkişafı zamanı ziddiyyətlərdən və səhvlərdən qaçınmağa imkan verir.

Audit fəaliyyəti - audit təşkilatları və ayrı-ayrı auditorlar tərəfindən həyata keçirilən audit və audit xidmətlərinin göstərilməsi ilə əlaqəli fəaliyyətlərdir.

Auditor müəyyən bir müddət ərzində bir müəssisənin maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətinin vəziyyətini yoxlayan şəxsdir. Auditor auditordan mahiyyətinə görə fərqlənir: sənədlərin yoxlanılmasına yanaşmada müştəri ilə münasibət, yoxlamanın nəticələrindən çıxarılan nəticələr və s. audit yoxlama və nəzarət kimi anlayışlardan daha genişdir. Bu, yalnız maliyyə göstəricilərinin etibarlılığının yoxlanılmasını deyil, eyni zamanda eyni dərəcədə vacib olan, xərclərin rasionallaşdırılması və mənfəətin artırılması üçün iqtisadi fəaliyyətin optimallaşdırılması üçün təkliflərin hazırlanmasını da təmin edir. Audit fəaliyyətləri, yoxlamalardan əlavə, əlaqəli

mühasibat uçotunun aparılması və bərpası, mühasibat uçotu, vergi, təlim və s. kimi digər xidmətlərin göstərilməsini də əhatə edir. (Qanunvericilik və normativ sənədlər: 2005. s. 36.)

Audit nəzəriyyəsi və praktikasısı sahəsində tanınmış amerikalı mütəxəssis prof. J. Robertson, auditin sahibkarlıq riskini azaltmağa yönəlmiş bir fəaliyyət olduğunu vurğulayır. Onun fikrincə, audit maliyyə hesabatlarının istifadəçiləri üçün məlumat riskini məqbul səviyyəyə endirməyə kömək edir. Bu riski təxminən hesablaya (proqnozlaşdırmaq) və əlverişli hadisələrin olma ehtimalını təyin edə bilərsiniz. Eyni zamanda şirkətin (firmanın, təşkilatın) təşəbbüskarlıq riski birbaşa auditoru təsir etmir.

Audit, məhkəmə mühasibatlığından da fərqlidir. Fərq ondadır ki, audit müstəqil bir yoxlamadır və məhkəmə mühasibat ekspertizası məhkəmə orqanlarının qərarı ilə həyata keçirilir. Məhkəmə mühasibatlığının spesifikliyi prosedur və hüquqi formada təzahür edir ki, bu da bir sübut mənbəyinin alınmasını və başa çatmış ticarət əməliyyatlarının məhkəmə araşdırması zamanı mühasibat sahəsində mütəxəssis biliklərinin tətbiq edilməsini təmin edir. Audit cinayət və ya mülki prosesin olub-olmamasından asılı olmayaraq mövcuddur, məhkəmə mühasibat ekspertizası cinayət və ya arbitraj işindən kənarında mövcud ola bilməz, çünki bu prosessual və hüquqi formadır (bu növ ekspertizanın hüquqi tərəfi).

Auditor məhkəmə mühasibatlığı zamanı ekspert mühasib kimi cəlb edilə bilər. Müstəqil bir prosedur xadimi kimi bir mütəxəssis, mühasibat və nəzarət sahəsində ixtisaslı bir mütəxəssis, nəticələrinin etibarlılığından məsul olduğu üçün tədqiqat metodlarını müstəqil olaraq müəyyənləşdirir. Peşəkar auditorların peşə vəzifələrini yerinə yetirmələrində hər hansı bir məhdudiyət nəzərdə tutmur.

Audit nəzəriyyəsi auditdə toplanmış təcrübəni sistemləşdirməyə və onun inkişafının sonrakı vektorunu təyin etməyə imkan verir. Quruluşunun ilkin mərhələsində vahid strukturlaşdırılmış audit nəzəriyyəsinə ehtiyac yox idi, çünki iş proseslərinin inkişafı və hesabatların uçotu və təsdiqlənməsi praktikasını dərk etmək zərurəti audit sahəsində nəzəri tədqiqatlara ehtiyacdən üstün idi. Bir qayda olaraq,

inkişafın bu mərhələsində alimlərin və praktiklərin əsas diqqəti auditin təşkili və aparılması üçün metodoloji yanaşma və texnologiyaların inkişafına yönəldilmişdir. Təəssüf ki, auditin hazırkı mərhələsində nəzəriyyə fraqmentlərlə təqdim olunur. Nəşr olunmuş əsərlərdə audit nəzəriyyəsi ən çox başa düşülür və audit fəaliyyətinin qanunvericilik tənzimlənməsində əks olunur və auditin metodoloji aspektləri nəzərə alınır. Əlavə tədqiqat tələb edən, xüsusən auditin mövzusunun, obyektinin, funksiyalarının aydınlaşdırılması və auditin iqtisadi münasibətlər və əlaqəli elmlər sistemində rolunun qiymətləndirilməsi tələb olunan problemlərin hamısını ayırmaq mümkündür. (Hacıyev F.S, Əliyev S.H: 2011. s. 48)

Araşdırmamızın nəticəsi olaraq, auditdə üç aksioma təklif etdik: məhdudiyyətlər haqqında; qaçılmaz risk haqqında; auditor hesabatındakı fikirlərin obyektivliyi barədə:

- yoxlamada məhdudiyyətlər barədə aksioma. Daxili nəzarət və mühasibat sistemləri mükəmməl deyil;
- auditorun qaçılmaz riski haqqında aksioma. Yoxlamanın bir hissəsi olaraq hər zaman səhvlərin və ya saxtakarlığın aşkar edilməməsi riski vardır;
- auditor hesabatında fikir obyektivliyi ilə bağlı aksioma. Auditorun rəyi onun peşəkar mühakiməsinə əsaslandığından obyektivdir.

1.3.Beynəlxalq təcrübədə dövlət maliyyə nəzarətinin təşkilinin əsasları

Beynəlxalq təcrübəyə nəzər saldıqdan aydın olur ki, Macarıstanda, Audit Palatası bir dövlət maliyyə nəzarəti orqanı olaraq vergi idarəsi və yerli şuraların vergi fəaliyyətini, Dövlət Gömrük İdarəsinin, Dövlət Gömrük İdarəsinin fəaliyyətini və hətta tərəflərin iqtisadi fəaliyyətini izləyir və yoxlayır. Avstriya Hesablama Palatası, yalnız Federasiyanın dövlət iqtisadiyyatını yox, həm də federal dövlətlərin maliyyəsini, habelə xeyriyyə və digər fondlar və qurumlarla əlaqəli maliyyə fəaliyyətlərini yoxlamaq səlahiyyətinə malikdir. Federasiya.

Macarıstanda, Audit Palatası bir dövlət maliyyə nəzarəti orqanı olaraq vergi idarəsi və yerli şuraların vergi fəaliyyətlərini, Dövlət Gömrük İdarəsinin, Dəyər Gömrük İdarəsinin fəaliyyətini və hətta tərəflərin iqtisadi fəaliyyətini izləyir və yoxlayır. Avstriya Hesablama Palatası, yalnız Federasiyanın dövlət iqtisadiyyatını yox, həm də federal dövlətlərin maliyyəsini, habelə xeyriyyə və digər fondlar və qurumlarla əlaqəli maliyyə fəaliyyətlərini yoxlamaq səlahiyyətinə malikdir. Federasiya.

Avstriya Hesablama Palatası, yalnız Federasiyanın dövlət iqtisadiyyatını yox, həm də federal dövlətlərin maliyyəsini, habelə xeyriyyə və digər fondlar və qurumlarla əlaqəli maliyyə fəaliyyətlərini yoxlamaq səlahiyyətinə malikdir. Federasiya. Avstriya Hesablama Palatası yalnız Federasiyanın dövlət iqtisadiyyatını yox, həm də federal dövlətlərin maliyyəsini, habelə xeyriyyə və digər fondlar və qurumlarla əlaqəli maliyyə fəaliyyətlərini yoxlamaq səlahiyyətinə malikdir. Federasiya. Bəzi əyalətlərdə (Avstriya, ABŞ, Almaniya, Böyük Britaniya) dövlət və bələdiyyə maliyyə nəzarəti sistemi vahid prinsip və standartlara əsaslanan vahid bir sistem kimi qurulur. Standartlaşdırma dünya praktikasında dövlət maliyyə nəzarəti orqanları arasındakı qarşılıqlı əlaqənin ardıcılığını təmin edən bir amil kimi çıxış edir; ixtisaslaşma və kooperasiya işinin təşkilatı və metodoloji əsasını təşkil edir, sistemlərinə özünü-təşkil xüsusiyyətlərini verir; dövlət maliyyə nəzarəti sistemindəki sinergetik təsiri müəyyənləşdirir; dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının işçilərini birləşdirən peşəkar və inteqrativ bir funksiyanı həyata keçirir. [3] Beynəlxalq praktikada iki əsas formada mövcud olan regional maliyyə nəzarəti orqanları da fəaliyyət göstərir: Mərkəzləşdirilmiş maliyyə nəzarəti sistemi (vahid bir quruluş şəklində), yəni regional maliyyə və nəzarət qurumları birbaşa dövlətin ali maliyyə nəzarət orqanına tabedir. Bu tip bir model, bütün dövlət maliyyələrinin qanuni və məqsəduyğun idarə olunmasına zəmanət verən vahid təhlil meyarlarına əsaslanan vahid bir sistem planına əsasən ölkə daxilində büdcə və maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsini təmin edir. Bələdiyyələr də daxil olmaqla, dövlətin inzibati ərazi vahidindəki dövlətin büdcə fondlarına vahid milli dövlət maliyyə nəzarəti sistemi

yaratmadan və tabe olmamaq şərtilə mövcud olan ayrı-ayrı mövcud regional nəzarət və mühasibat otaqları şəklində mərkəzləşdirilmiş maliyyə nəzarəti sistemi daha yüksək maliyyə - dövlətin nəzarət orqanı.

Aparılan təhlillər, bir tərəfdən, müxtəlif nəzarət formalarının (xarici və daxili / qurumdaxili) mövcudluğundan, digər tərəfdən, dövlət maliyyə nəzarətinin obyekt və məzmununun və məzmununun birliyi və ortaqlığından bəhs edir. Nəzarətin təşkilinin bu şərtlərdə kommunikativ funksiya dövlət maliyyə nəzarətinin törədici, yəni qabaqlayıcı və analitik funksiyalarının təzahürü üçün əsas olur. Xarici maliyyə nəzarəti modellərinin kritik təhlili belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir: birincisi, milli xüsusiyyətlər, iqtisadi şərtlər və tarixi inkişaf nəzərə alınmaqla nəzarət orqanlarının işinin təşkilində ümumi vəzifələrin və ümumi prinsiplərin mövcudluğu barədə; İkincisi, dünyada dövlət maliyyəsinə nəzarət və təftişin təşkili problemlərinə vahid və ortaq bir yanaşmanın olmaması haqqında.

Beləliklə, dünya təcrübəsindən məlum olur ki, dövlət maliyyə nəzarəti qurumları zahirən əks, qarşılıqlı müstəsna və ziddiyyətli prinsiplər və yanaşmalar əsasında mövcud ola və kifayət qədər səmərəli fəaliyyət göstərə bilər. Yuxarıda deyilənlərin hamısını ümumiləşdirərək, dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının, dövlət maliyyəsinin idarə edilməsində mühüm və aktiv rol oynadıqları qənaətinə gələ bilərik. Mövcud dövlət maliyyə nəzarəti qurumları daha çox müstəqildir və fəaliyyətləri kifayət qədər təsirli və səmərəlidir.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN FUNKSIONAL VƏ STRUKTUR MODERNLƏŞDİRİLMƏSİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Dövlət maliyyə nəzarətinin qanunvericilik bazası

Dövlət pul nəzarətinin əhəmiyyətini, birləşməsinə və yaxşılaşdırılmasını, strategiyasını, maliyyə dəyişikliklərinin təşkili, pul və digər bəzi ictimai yanaşma

məsələlərini xarakterizə edən qeyri-adi qanuni nümayişlərin (hər şey deyildiyi zaman açıq pul nəzarəti haqqında qanunlar) qəbulu təhrik olunur. həqiqi inkişaf.

Ən əsası, dövlətin pulla əlaqəli nəzarət sisteminin qanuni quruluşunun birliyi tərəfindən qurulmuş inzibati nümayişlər və sifarişlərlə gedişatı sadalamaq istəyə bilərik:

2 iyul 1999-cu il tarixli Hesablama Palatası haqqında (29 Mart 2019-cu ildə düzəldildiyi və inkişaf etdirildiyi kimi), 10 iyun 1996-cı il tarixli AR Mərkəzi Bankı haqqında (2 iyun 2019-cu il tarixli və dəyişdirilmiş şəkildə), Banklar və bankçılıq haqqında 14 iyul 1996-cı il tarixinə AR-dakı fəaliyyətlər (27 iyun 2019-cu ildə dəyişdirilmiş və inkişaf etdirilmiş), 2 iyul 2020-ci il tarixli istifadə bazası (14 oktyabr 2016-cı il tarixinə dəyişdirilmişdir), nağd 21 dekabr 1994-cü il (yenidən işlənmiş apreldə) 3 dekabr 2018 və 12 fevral 2019), 27 dekabr 2001-ci il tarixli ərazi xərcləri və xərcləri haqqında (20 iyun 2014-cü il) 2 may 2000-ci il, 27 iyun 2019-cu il tarixli Kredit İttifaqları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunları, dəyişdirilmiş və uzadılmış, Vergi , AR-nın Gömrük və Mülki Kodları, AR-nın Prezidenti, AR Nazirlər Kabineti tərəfindən 6 Noyabr 2000-ci il tarixində təsdiq edilmiş Maliyyə Nazirliyi yanında Baş Dövlət Xəzinəsinə dair Təlimat (seçim N-203) AR Maliyyə Nazirliyi haqqında Qanun, 9 fevral 2009-cu il tarixli 48, AR-nın İnzibati Xətalər Məcəlləsi, 29 dekabr 2015-ci il tarixindəki irəliləmənin nisbətləri və eksponatların müqayisə edilə bilən qüvvələri haqqında AR Prezidentinin 9 fevral 2009-cu il tarixli 48 nömrəli Fərmanı AR-nın Prezidenti.

Bundan sonra qanuni dövlət pulu ilə əlaqəli nəzarət çərçivəsi (müxtəlif perspektivlər) genişləndirildi. Misal üçün, dövlətin pulla əlaqəli nəzarətinin müxtəlif məsələləri Büdcə Sistemi haqqında AR-nın Qanununda öz əksini tapmışdır.

Sxem 2: Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin daxili strukturu

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi <http://www.maliyye.gov.az>

AR Maliyyə Nazirliyinin yetərliliyinə dövlət səviyyəsində pul idarəsi nəzarət edir. AR-nın Maliyyə Nazirliyi dövlət nağd puluna birbaşa nəzarət edən bir qurum deyil. Bu gün ölkəmizin nağd pul mübadiləsi sahələri üzərində dövlət nəzarəti dövrünün həyati hissəsi AR-nın Mərkəzi Bankına etibar edir. Bu istiqamətdə Azərbaycan Prezidentinin 3 Fevral 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə yaradılan Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası 28 Noyabr 2019-cu ildə ləğv edildi və valyuta bazarının tənzimləmə səlahiyyətləri ilə qanunlarında AR Əmlakın idarəsi AR Mərkəzi Bankına tabe olduğundan, pul müəssisələrinin müştərilərin pul üstünlükləri və üstünlükləri təhlükəsizliyi sahəsində hüquq və vəzifələri təmin edilmişdir.

Dövlət pulu ilə əlaqəli nəzarət nümayişlərinin ümumi normallaşması sürətiylə müəyyən dərəcədə müəyyənləşdirilmiş prinsiplə qanuni sərgi məsələsinə diqqətimizi bağlayaraq, Dövlət Nəzarəti Qanununun inkişaf etdirilməsi, dövlət maliyyəsinin bütün məsələlərini izah etmək vacib deyil. oxşar nəzarət. Bu qanun qanuni sərgilərin normallaşması ilə əlaqəli təməl əlaqə üçün vacib ola bilər. Bu cür fondların nümunələri Auditorlar Palatası, Hesablama Palatası, özünüidarəetmə kəşfiyyat birlikləri və s. Ola bilər.

Maliyyə mütəxəssisləri təlimləri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin bəyanatları və sərəncamları və müəyyən istiqamətlər, sakit tənzimləmələr əsasında qurulacaqdır.

Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidməti AR Prezidentinin 9 fevral 2009-cu il tarixli “AR Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidməti haqqında” Fərmanı ilə yaradılıb və onu müşayiət etmək şansı var:

- pulla əlaqəli etalon qrupu olaraq nağd pul və xərcləmə planı sahəsində audit və nəzarət komponentlərini oynayır;

- Dövlət pul tənzimləməsindən dövlət xərcləmə mənbələrinin əsas rəisləri, idarəediciləri və alıcılarının marağında giriş və mövcud qüvvələri təmin edir;

- Dövlət pul tənzimləməsinin icrasını təmin edir, istehlakların icrasını lövhə puluna təqdim edir, dövlət istifadəsi planının, büdcədən kənar dövlət resurslarının və dövlət əmlakının dəqiq və faydalı istifadəsini araşdırır və yoxlayır.

Yardımanın əsas səlahiyyətləri bunlardır:

- ictimai istifadə planının əsas direktorları, idarəediciləri və faydalanıcılarının ev qeydlərinin açılması və yaxın tutulması;

- dövlət istifadəsi üçün pul icrası strategiyalarının yoxlanılması;

- dövlət pul razılaşmasının mühasibat uçotu, kombine edilmiş istehlak göstəriciləri, faiz dərəcəsi və istifadə öhdəliklərinin dəyişməsi;

- AR Maliyyə Nazirliyi tərəfindən ictimai istifadə planının və sahəsinin icrası barədə istifadə olunan məlumat və hesabatların mövcudluğu;

- Dövlətin pul tənzimləməsini və pulla əlaqəli rəhbərliyini vaxtından əvvəl həyata keçirmək.

Üstəlik, AR-nın istehlak şərtlərinə uyğun olaraq, Maliyyə Nəzarəti Xidməti, AR-nın subyektləri və ictimai özünüidarə orqanlarının təlim keçmiş mütəxəssislərinin qiymətləndirilməsi barədə sorğunu bitirir. AR-dakı maliyyə təlimlərinə nəzarət edir (kredit müəssisələrinə və pul mübadiləsi tapşırıqlarına qadağa qoyur), mühasibat uçotunun izahını və icrasını yoxlayır və pul tədbirlərinin

inceliklərini istiqamətləndirir, müayinə və nəzarətin tək bir məlumat rəhbərliyini birləşdirir.

Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti, Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti haqqında AR Prezidentinin 9 fevral 2009-cu il tarixli Fərmanına əsasən təhlükəsizlik sahəsində nəzarət və qiymətləndirmə aparır. Yardım təşəbbüs göstərmək qabiliyyətidir və dövlətin hüquq və mənafeələrini təmin etmək üçün sığorta sahəsində nəzarət, təminat qanununun ilkin şərtlərinə uyğunluq, mövcud qanuna uyğun olaraq təhlükəsizlik bazarında mütəxəssislərin hazırlanması. Mümkün qaydalara görə, gözləmə planlarının yumşaldılmasını və nağd pulun gücünü göstərir. Eynilə, bu qurumlar anderrayterlər tərəfindən hazırlanan hesabatları almaq və istisna etmək və bazar fərdlərinin zəmanət qanununa uyğun olaraq götürdükləri öhdəliklərə uyğunluğu yoxlamaq imkanına malikdirlər.

AR Prezidentinin AR Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi haqqında 9 fevral 2009-cu il tarixli Fərmanında ifadə edildiyi kimi, Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyi dövlət tərəfindən təsdiq edilmiş nağd pulları idarə edən bir orqandır.

Hesablama Palatasının 5 sentyabr 2012-ci il tarixli Hesablama Ofisi, AR Prezidentinin 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planının və 2012-2015-ci illər üçün Korrupsiyaya qarşı Mübarizə üzrə Milli Fəaliyyət Planının təsdiq edilməsi barədə 13 nömrəli Sərəncamı ilə açıq hökumətin inkişafı barədə AR Hesablama Palatasında görüləcək işlər üzrə Fəaliyyət Planı dəstəkləndi və Hesablama Palatasının 2018-ci ildə gördüyü işlər barədə hesabat fəaliyyətə uyğun olaraq bitmiş işlər barədə məlumat verildi plan. Sifarişdəki bu Hesablama Palatasının HP-nin öhdəliyini ölkədə əhəmiyyətli və inandırıcı hesab etdiyini əlavə olaraq artırdı. (<http://www.e-qanun.az/framework/24193>).

2.2. Dövlət maliyyə nəzarətini həyata keçirən orqanların fəaliyyətinin təhlili

Bu gün dövlət pul nəzarətinin rahatlığını araşdırmaq kifayət qədər problemli bir qarşılıqlı təsirdir və ona qarşı düşüncə tərzi qeyri-müəyyəndir. Dövlət pul

nəzarətinin adekvatlığını araşdırmaq, dövlət pul nəzarətinin müxtəlif nisbətlərinin keyfiyyət sərhədləri, müxtəlif dövlət pul nəzarəti orqanlarının təlimlərinin həcmi barədə düşünməyə imkan verir. Bir qayda olaraq, dövlət pul nəzarətinin adekvatlığı, icazə və cərimələrin məcbur edildiyi kimi, aşkar edilmiş pozuntunun ölçüsü, xərclənən nağd pul ölçüsü ilə müəyyən edilir. Bu, dövlət pul nəzarətinin adekvatlığının qiymətləndirilməsinə dair birləşdirilmiş və hər yerdə təsdiqlənmiş qiymətləndirməni formalaşdırmağın vacibliyini göstərir. İdarəetmə təlimləri kimi, hər hansı bir hərəkətin canlılığını qiymətləndirmək üçün bir fəlsəfə yaratmaq çətinidir.

Ümumiyyətlə, nəzarətin adekvatlığı iki mühüm göstəriciyə əsasən həll edilməlidir:

- Dövlətin pul irəliləməsi və pul maddələrinin maliyyə və maliyyə təlimlərində idarəetmədə mənasız xərclərin və müxtəlif çatışmazlıqların (müayinələr, təhlillər, dərin araşdırmalar səbəbi ilə) qarşılığında qənaət olunan aktivlərin ölçüsü (www.cyberleninka.ru).

- nəzarət tədbirləri üçün dövlətə qaytarılmış varlıq ölçüsü (qısa nəzarət xərcləri).

Sxem 3: Dövlət maliyyə nəzarətini gerçəkləşdirən strukturların nəzarətinin səmərəliliyi

Mənbə: <https://prezi.com/gaqg-tgqhmpf/movzu-1-maliyy-nzarti-auditin-yaranmas-v-inkisaf/>

Bir qayda olaraq, dövlət pul nəzarətinin davamlılığı, razılıq və cərimələrin məcbur edildiyi kimi, pozulmuşların ölçüsü, bərpa olunan aktivlərin ölçüsü ilə idarə olunur. Bu, dövlət pul nəzarətinin həyata keçirilməsinin araşdırılması üçün bir araya gətirilən və ümumiyyətlə qəbul edilmiş bir yolu formalaşdırmağın əhəmiyyətini göstərir. İdarəetmə kimi hər hansı bir hərəkətin adekvatlığını qiymətləndirmək üçün bir strategiya qurmaq problemlə bir qarşılıqlı təsirdir. Və böyük qəbul edilmiş baxışda göstərildiyi kimi, "uğurlu nəzarət" günümüzdəki nəzarət irəliləyişlərindən asılı olaraq güclü, praktik, məhsuldar, aktiv qənaət edən nəzarəti ifadə edir.

Bu şəkildə nəzarət güclü və mənfəətli olmalıdır və nəticələri subyektiv və kəmiyyət baxımından dəyərlənməlidir. Kəmiyyət parametrləri nəzarət üçün əsas olan məlumatların çeşidini və araşdırmasını əks etdirməli, subyektiv işarələr isə nəzarətin məqsədə uyğunluğunu və hədəflərin həyat qabiliyyətini əks etdirməlidir.

Cədvəl 1: Dövlət maliyyə nəzarətini reallaşdıran strukturların səmərəliliyinin dəyərləndirilməsi parametrləri və kriteriyaları

Nəzarət fərdlərinin normativ və hüquqi baxımdan təminatının keyfiyyəti	Nəzarət fərdlərinin sayı
Yoxlamalarda olan iştirakçıların sayı	Keçirilən yoxlama tədbirlərinin sayı
Tapılmış pozuntular (cəmi)	Cinayət xarakteri daşıyan olan huquq-pozmalar
Təyinatı üzrə istifadə olunmayan büdcə vəsaitlərinin tapılmış məbləği	Nəzarət strukturunun saxlanılmasına qoyulan xərclər

Nəzarət imkanlarının operativliyi, keyfiyyəti, səmərəliliyi	Nəzarət dövrünün maliyyə- büdcə təmin olunması
Metodiki təminatın keyfiyyət göstəricisi	Qəbul edilən qərarların əsaslılığı, zamanında alınması və dəqiqliyi
Nəzarətin tətbiq edilən forma və üsullarının praktiliyi və məhsuldarlığı	Nəzarətə qoyulan xərclərin dəyərləndirilməsi
Nəzarət nəticələrinin çatılacaq məqsədlərə uyğunluğu	Nəzarət fəaliyyətinin maliyyə- büdcə təminatı

Mənbə: <https://prezi.com/gaqg-tgqhmpf/movzu-1-maliyy-nzarti-auditin-yaranmas-v-inkisaf/>

Hal-hazırda dövlət pul nəzarəti orqanlarının həyat qabiliyyətini araşdırarkən 5 əhəmiyyətli standartdan istifadə etmək rahat hesab olunur:

- qənaətli olması;
- təsirli olması;
- intensiv olması;
- məhsuldar olması;
- dinamik olması;
- məhsuldar olması.

Cədvəl 2: Kapital nəzarəti strukturunun fəaliyyətinin dəyərləndirilməsi üzrə kriteriyalar

Kriteriyalar (meyarlar)	Müəyyən edilmə Formula	Qeyd
Məhsuldarlıq	$Mm = MPm / BVm$	düsturda, Mm – məhsuldarlıq meyarı; MPm – müəyyən olunmuş pozuntuların cəmi; BVm – büdcə vəsaitlərinin cəmi

Büdcədəki vəsaitlərin məqsəd olmadan istifadə olunması	$BV_{mi} = P_m / P$	düsturda, P_m -büdcədə olan vəsaitlərin təyinatına uyğun istifadə olunmaması ilə əlaqəli pozuntuların cəmi; P - pozuntuların cəm dəyəri
Büdcə vəsaitlərinin səmərəsiz istifadəsi	$BV_{qs} = P_m / P$	düsturda, P_m -büdcə vəsaitlərinin səmərəsiz istifadəsi üzrə pozuntuların məbləği; P - pozuntuların cəm məbləği
Təsirlilik dairəsi	$T_m = q / Q$	düsturda, q – nəzarətin sonu üzrə icra olunmuş qərar və göstərişlər; Q – nəzarətin sonu üzrə qəbul olunmuş Ümumi qərar və göstərişlərin sayı
İqtisadi səmərəliliyin dəyərləndirilməsi	$I_s = I_e / X_{mn}$	düsturda, I_s -dövrünün iqtisadi səmərəliliyi; I_e – nəzarət işlərindən əldə edilən iqtisadi effekt; X_{mn} – maliyyə nəzarəti orqanının saxlanmasına qoyulan kapital
Dinamiklik	$D_m = N_z / G_{norma}$	düsturda, N_z - nəzarət tədbirinin keçirilməsinə sərf edilən müddət; G_{norma} – normativ yaxud plan göstəricisi

Mənbə: www.cyberleninka.ru , 01.01.2021

Pul nəzarəti orqanlarının səmərəliliyi, müəyyən edilmiş pozuntu tədbirlərini xərcləmə ehtiyatlarının məcmu cəmi ilə təcrid etməklə nəzarət olunur: $M_m = MP_m / BV_m$ (<https://moluch.ru/ARCHIVE/90/18832/>).

harada, M_m - gəlirlilik standartı;

MP_m - fərqlənən pozuntu tədbiri;

BV_m - icmalın əhatə etdiyi xərcləmə ehtiyatlarının ölçüsü

Pul nəzarəti orqanlarının adekvatlığı, edilən seçimlərin ümumi sayı ilə nəzarətin nəticələri barədə icra olunan seçimlərin və təlimatların bölünməsi ilə idarə olunur: $T_m = q / Q$ (<https://moluch.ru/document/90/18832/>).

burada, T_m adekvatlıq modelidir;

d - nəzarətin nəticələrinə dair seçimlər və təlimatlar;

Q - nəzarətin nəticələri ilə bağlı seçim və təlimatların miqdarı

Pul baxımından, pul nəzarəti orqanlarının adekvatlığı, eyni zamanda, nəzarətin bitməsinə qədər maliyyə planına qayıtmış aktivlərin ölçüsü ilə qiymətləndirilə bilər.

Bu, aşağıdakı şəkildə bildirilə bilər: $BB_{vm} = BB_v / B_v$ (<https://moluch.ru/file/90/18832/>).

burada, BB_{vm} - yenidən qurulmuş xərcləmə ehtiyatlarının qaydası;

BB_v - yenidən qurulmuş xərcləmə ehtiyatları;

B_v - yenidən xərcləmə planına qaytarılması təklif olunan aktivlərin ölçüsü.

Pul nəzarəti orqanlarının pul effektivliyi aşağıdakı kimi xarakterizə olunur: $Is = Ie / X_{mn}$ (<https://moluch.ru/archive/90/18832/>).

burada, hərəkətin pul məhsuldarlığı;

Həqiqətən - nəzarət tədbirlərinin maliyyə təsiri;

X_{mn} - pul nəzarət orqanının saxlanması səbəb olan xərclər

Güc ölçüsü pul nəzarəti orqanının iş dərəcəsini, nəzarətin ardıcılığını və sistemləşdirilməsini təsvir edir. Bu göstəricinin qiymətləndirilməsi, pulun hərəkət orqanı tərəfindən olduğu kimi, ümumiyyətlə hərəkət nəzarəti orqanı tərəfindən həyata keçirilə bilər.

İndidən deyə bilərik ki, pul müəssisələri tərəfindən hazırlanmış məhsulların keyfiyyətinə və səriştəsinə qərar verən tək bir göstərici düzəlişi yoxdur. Xüsusilə, bu hərəkəti müxtəlif nöqtələrdən təsvir etmək üçün dairəvi işarələrdən istifadə olunur. Aksiyanın əlverişliliyi miqdar və keyfiyyət qədər qiymətləndirilə biləcəyi xəyal edilir. Kəmiyyət göstəriciləri məlumat çeşidlərindən və araşdırmalardan asılı olan müxtəlif növ markerlər vasitəsilə çatdırıla bilər. Keyfiyyət göstəricisi qabaqda qoyulmuş hədəflərin icrasının bacarıqlarını və canlılığını əks etdirməlidir. Sərgi göstəricisi, fərqlənmiş pozuntu tədbirinin bütün yoxlanılmış xərcləmə planına nisbəti kimi müəyyən edilə bilər:

$$N.Ə = T.V.M/Y.B$$

Burada NƏ- səmərəlilikdir,

TVM- tərəfindən verilən vəsaitin miqdarı,

YB yoxlanılması üçün təqdim olunan büdcə vəsaitlərinin məbləğidir..

2019-cu ildə AR Hesablama Palatası üçün dövlət büdcəsinin xərcləri üzrə

TVM=4170000 AZN, B=4200000000 AZN, NƏ=0,001

Əlavə olaraq, nisbi göstərici olan — Əhatəlilik əmsalını da tapmaq mümkündür:

ƏƏ= YB/B

Burada ƏƏ – Əhatəlilik əmsalı;

YB - yoxlanılması üçün təqdim edilmiş büdcə vəsaitlərinin miqdarı;

B büdcə fondlarının ümumi məbləğidir.

Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının 2019-cu il dövlət büdcəsi xərcləri

B.=1778400000 AZN, Ə.Ə.= 0,24

Nəzəri olaraq — büdcə vəsaitlərindən səmərəsiz istifadə qrupu aşağıdakı kimi təmsil oluna bilər:

Q/S.Ə. = (Q/S.M) / Y.B

Q/S.Ə.- büdcə vəsaitindən səmərəsiz istifadə əmsalı;

Q/S.M.- səmərəsiz istifadə olunan büdcə vəsaiti;

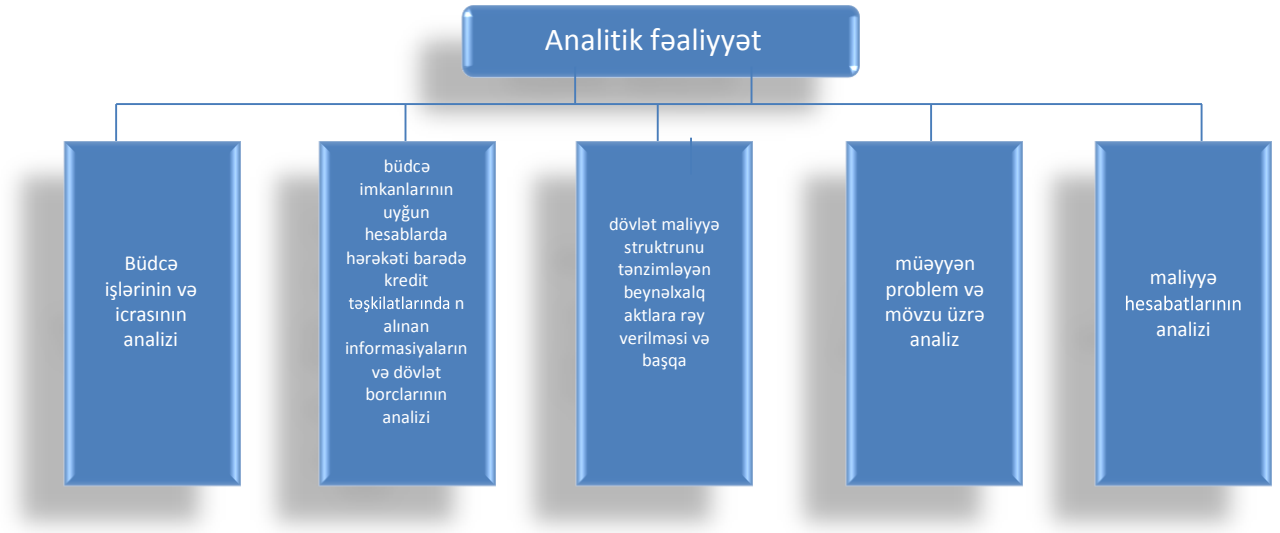
Y.B.- yoxlanmaya verilən büdcə vəsaitinin dəyəri.

2019-cu ildə AR Hesablama Palatası üçün dövlət büdcəsi xərcləri üzrə:

Q/S.M.= 377800 AZN, Q/S.Ə. = 0,00009

Büdcə fondlarından istifadəyə nəzarət üzrə Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının mühüm fəaliyyət istiqamətlərindən biri də büdcə layihələrini şərh etməkdir. 2008 - 2019-cu illər arasında bütün bu nəticələrə Palatanın rəsmi saytında baxmaq olar.

Sxem 4: HP analitik işi

Mənbə: AR HP , <http://www.sai.gov.az/>, 01.02.2021

Hesablama Palatası 2008-ci ildən bəri Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun maliyyə planına dair qanun layihələri ilə bağlı fikirlər səsləndirir. 2019-cu ildə AR Dövlət Sosial Müdafiə Fondunda aparılan nəzarət paylarının nəticələrinə görə 62334.10 manat yenidən bərpa edildi, Fondun xərcləmə planına əlavə 219476.90 AZN məbləğində sənəd müvafiq olaraq yenidən quruldu və qanuna əsasən ödənildi. Aktivin gəlirlərinin 3078570,1 min manat, 2020-ci ildə nəzərdə tutulduğundan 22284,4 min manat və ya 0,7% çox olacağı proqnozlaşdırılır və gəlirlərin 64,1% -i zəruri dövlət sosial müdafiə xərclərindən əldə ediləcəkdir. Fondun istifadəsi 3078570.00 min manata qədər artmışdır ki, bu da 2020-ci il üçün göstəricidən 22284.30 min manat və ya 0.7 % çoxdur və Fondun istifadəsinin əsas hissəsi, yəni əhalinin 97.8% -i və ya 3023144.90 min manatıdır. (<http://www.sai.gov.az/> 2019, 2019).

2019-cu ildə Hesablama Palatası dövlət xərcləmə planı və büdcədən kənar aktivlər üzrə 2 məntiqi dissekt hazırladı. Dörd tədbir üzündən cinayət məlumatlarının AR Baş Prokurorluğuna göndərilməsi gözlənilirdi. 78 nəzarət tapşırığı dövlət xərcləri planının gəlir və istifadəsini, 4 büdcədən kənar dövlət ehtiyatının (təşkilat) gəlir və istifadəsini, 20 nəzarət fəaliyyəti NMR-nın xərclər planının gəlir və istifadəsini əhatə etmişdir. Açıqlanan ildə Hesablama Palatası

tərəfindən dövlət xərcləri gəlirləri üzrə 3362,8 min manat, dövlət xərcləri istifadəsində aparılan nəzarət bölgüsünə görə 2809,1 min AZN təkrar qurulmuşdur. Bir qayda olaraq 8683.9 min AZN, 7532.0 ABŞ dolları və 47104.7 avro dövlət maliyyə planının zərərinə, 85.0 min manat isə dərnəklərin zərərinə bərpa edildi. 2019-cu ildə Hesablama Palatasının pul hərəkətlərini birləşdirmək üçün 3250.000 manat istifadə edilmişdir. (<http://www.sai.gov.az/2019>). Elan ilində, dövlətin maliyyə planına aktivlərin bərpası ilə yanaşı, 314.9 min manat məbləğində subsidiya azaldıldı və bu da dövlət aktivlərindən əlverişli istifadəyə səbəb oldu. Dövlət xərcləri planı ilə yanaşı, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondunda aparılan nəzarət bölüşdürmələrinin nəticələrindən də görüldüyü kimi, Fondun maliyyə planına 62334.10 manat bərpa edilmişdir. Fond tərəfindən əhaliyə verilmiş hissə-hissə çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün tədbirlər görülmüş və bu səbəbdən 9397,8 manat əhalinin rekorduna köçürülmüşdür. HP tərəfindən 2016-cı ildə həyata keçirilmiş 53 nəzarət fəaliyyətindən 46-sı təhlil, 7-si məntiqi qırılma, 2017-ci ildə çətdirilan 70 nəzarət bölməsindən 68-i icmal, 2-si elmi araşdırma, 2018-ci ildə isə 75-dir. 2018-ci ildə 4751 min manat və 37.9 min dollar, 53 dövlət xərcləmə planında yenidən quruldu. 2019-cu ildə Hesablama Palatasının uğurlu fəaliyyətinə zəmanət vermək üçün 2794,6 min manat istifadə edilmişdir. Fərqli illər üçün xərcləmə planında yenidən qurulan aktivlərin ölçüsü əks olunmur. 2019-cu ildə mənasız öhdəliklərin öldürülməsi üçün görülən tədbirlər, 262.2 min AZN məbləğində debitor borclarının, 2.197.0 min AZN miqdarında öhdəliklərin geri qaytarılması və 8.758.0 min AZN məbləğində öhdəliklərin sona çatması və öhdəliklərin kredit faizi xatırlanır. 536,6 min manat miqdarında. 168.6 min AZN öhdəlik endirilib, 387.3 min AZN öhdəlik bağlanıb. Əlavə olaraq 226,4 mln. AZN, mal və material miqdarında sabit ehtiyatların 1604,4 min manat ölçüdə qeydiyyatı verilmişdir. Hesablama Palatasının 2014-cü ilin dövlət maliyyə planında yerləşdirilən aktivlər 3744,2 min manata qədər artmışdır ki, bunun da yalnız 3250,0 min manatı istifadə edilmişdir. Başqa sözlə desək, Hesablama Palatasının göstəricisi% 89.4 dərəcəsində icra edilmişdir. İlk təzminat 2.539.257 manatdır və

davamlılığı 3.428 manat ilə qeyri-faydalı mənbələrə xərclənir. (<http://www.sai.gov.az/2019>).

2019-cu ildə başa çatmış nəzarət tapşırıqları, AR-nın müxtəlif millətlərdə 29 yerli baş mütəxəssis və 4 mülahizəli korpusu olduğu kimi 175 ofisin də təlimlərini əhatə edirdi. 2019-cu ildə dövlət xərcləri istifadəsi ilə müəyyən edilmiş nəzarət tədbirləri üçün 4.2 milyard manat paylanacaq. 2018-ci ilə zidd olan nəzarət tapşırıqlarının miqdarında böyük bir dəyişiklik olmamasına baxmayaraq, 2019-cu ildə əldə edilmiş aktivlərin ölçüsü əvvəlki ilə nisbətən 15.3% çoxdur. (<http://www.sai.gov.az/2019>).

AR Dövlət Neft Fondunun 2019-cu il üçün maliyyə hesabatları, eyni zamanda Neft Fondundan 2018-2019-cu illərdə AR-nın Məcburi Köçkünlərin Sosial İnkişaf Fonduna ayrılan aktivlər müəyyən edilmiş nəzarət tədbirlərində araşdırılmışdır. 2019-cu ildə büdcədən kənar dövlət aktivlərinin gəlirləri və istehlakları ilə. Dövlət Sosial Müdafiə Fondu ilə müəyyən edilmiş nəzarət tədbirləri 128,7 mln. manat. 2019-cu ildə qlobal birliklərdən alınan kreditlərin zərərinə icra edilən bir neçə fəaliyyətin həyata keçirildiyi nəzarət bölmələri 68,1 milyon dollar, 17,3 milyon avro və 7,0 milyard dollara yüksəldi. Yapon aktivlərinin yeni ölçüsü əhatə edildi. Hər şey deyildikdə, 2019-cu ildə dövlət xərcləri gəlirləri, dövlət xərcləri istifadəsi, Baş Prokurorluğa göndərilən materiallar və əvvəlki illərdə ötürülən nəzarət paylarının nəticələri nəzərə alınmaqla, 10.396.7 min AZN və 60.2 min Avro ölçüsündə varlıqlar ehtiyac olduğu kimi yenidən quruldu.

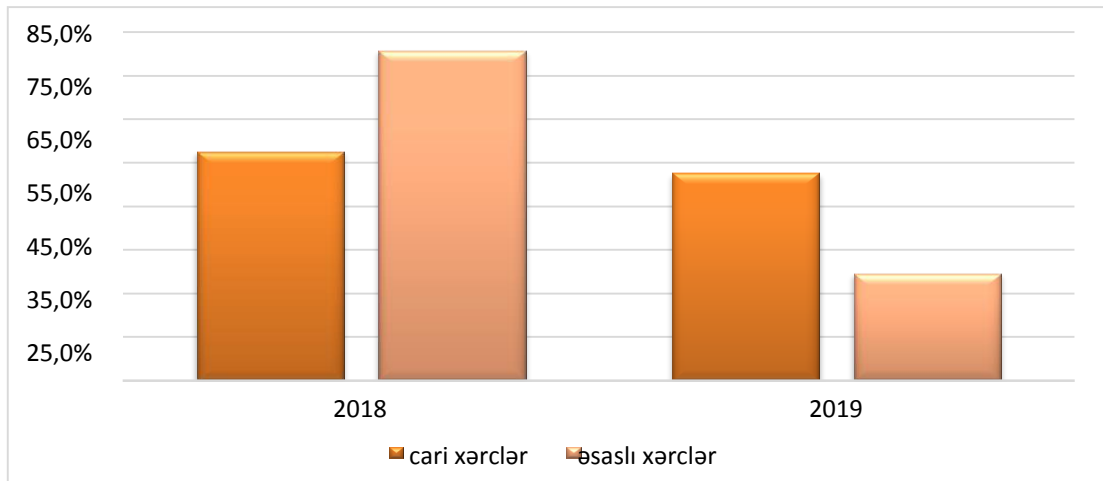
2019-cu ildə, nəzarət tədbirləri səbəbi ilə, əvvəllər dövlət xərcləri planına ödənilən varlıqların geri qaytarılması ilə yanaşı, ayrıca 1,6 mln. 1.7 milyon manat məbləğində işlər və idarələr tamamlandı. Manat məbləğində stok və natura şəklində materialların bərpası verilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondunda dövlət xərcləri planı ilə birlikdə aparılmış dörd nəzarət bölgüsünün nəticələrindən də göründüyü kimi, Fondun xərclər planına 266,0 min manat bərpa edilmiş və məcburi dövlət sosial müdafiə xərcləri üzrə 636,900

manat ödənilməmişdir. zaminlərin hesabatlarında əks olundu. Nəzarət tədbirləri səbəbindən Hesablama Palatası tərəfindən 134 yazı göndərildi. Hesablama Palatası Şurasının seçimləri ilə 995 təklif verilmişdir ki, bunların da 10,8% -i zəif tərəflər və işlərin (idarələrin) icrası üçün dövlət xərcləmə planının yenidən qurulması, 8,5% debitor və kreditor borclar, 80,7% - Sonradan tanınmış çatışmazlıqların çatışmazlığı və məşqlərin möhkəmləndirilməsi ilə müəyyən edilmiş müxtəlif fikirləri əhatə etdim. 2019-cu ildə Hesablama Palatasının əvvəllər qeyd olunan faydalı təlimləri üçün dövlət maliyyə planından 3175,5 min AZN istifadə edilmişdir. Bu məbləğ təsdiqlənmiş 55 təklifin% 81,6-na bərabərdir və bir il əvvəlkindən 2,3% azdır. Bu cür varlıqların 82,5% -i iş xərcləridir, bu elan ilində NMR İdarəsi də daxil olmaqla 146 nümayəndəni əhatə etmişdir.

AR Hesablama Palatasının 2019-cu ildə Ali Audit Qurumu kimi fəaliyyət göstərməsi dünya birlikləri tərəfindən qətiliklə araşdırılmışdır. Diqqət yetirmək lazımdır ki, açıqlanan ildə - Açıq Büdcə İndeksinə dair hesabatda Hesablama Palatasının AR ASC olaraq xərcləmə nəzarətinə qədər hərəkəti əlli fokusla 100 ballıq miqyasda qiymətləndirilmişdir; bu, keçmiş qiymətləndirmədən 8 daha yüksəkdir. Bu qiymətləndirmənin 2019-cu ildən əvvəlki məşqləri nəzərə almadığını nəzərə ala bilərik. 2020-ci ildə HP-nin məhsuldarlığını nəzərə alaraq, bu göstəricinin cari müddət üçün 50 fokusdan üstün olması vacibdir. (<http://www.sai.gov.az/2019>).

2018-2019-cu illərdə ötürülən nəzarət bölgüsü sayəsində cari istehlaklarda yüzdə 51,5, kapital istifadəsində yüzdə 46,5 idi. Bu ölçmələrdə göstəriləni kimi, 2019-cu ildə kəfənlənmiş aktivlərin səviyyəsi əsaslı şəkildə genişlənmişdir. Daha sonra, cari istehlaklardakı aktivlərin 78.4% -ni, kapital istifadə üzrə 25.6 %-ni əhatə etmişdir.

**Qrafik 1: Nəzarət məsələsinin cari və əsaslı xərclərə uyğun ayrılan vəsaitin təhlili,
(2018 -2019-cu müddətdə %)**

Mənbə : AR HP, <http://sai.gov.az>, 2019

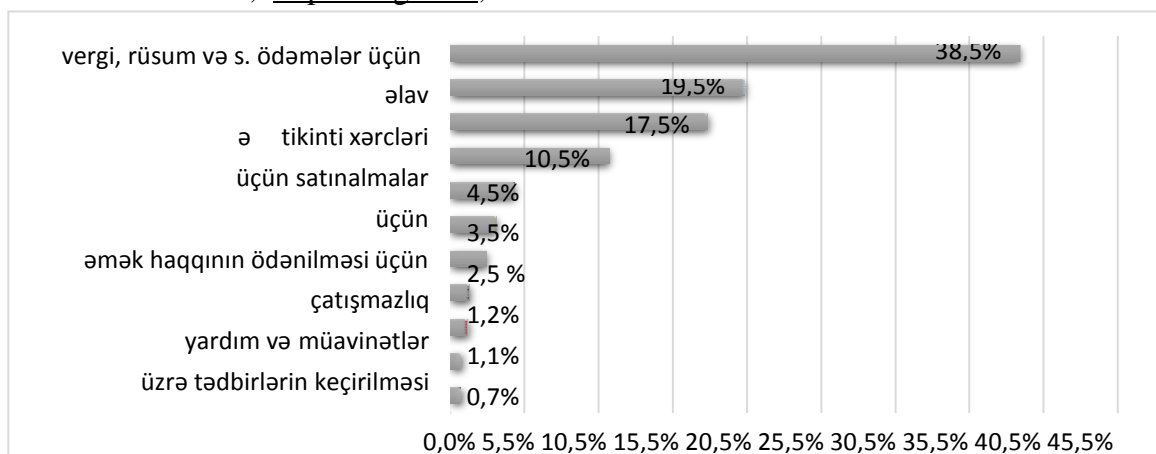
Hesablama bu orqan tərəfindən 2019-cu il ərzində 1-i analitik, 34-ü audit analizi olmaqla 35 nəzarət tədbiri görülmüş və 17 audit qərarı ilə əlaqəli qərarlar alınmışdır. 2019-cu il ərzində ayrılmış vəsaitin 96.2faiz dövlət büdcəsinin mərkəzləşdirilmiş, 3.8%-i isə büdcənin yerli xərcləri hesab edilmişdir. Həmin vəsait 2018-ci il ilə müqayisə olunduqda 11% artıqdır, yəni 2019-cu ildə dövlət büdcəsinə mərkəzləşdirilmiş vəsaiti 85.2% təşkil etmişdir.

2018-19-cu il audit nəzarət işlərinin nəticələrini analiz etsək, 2018-ci ildə dövlət büdcəsinə alınmış vəsait 13.5 min AZN, 2019-cu il ərzində isə həmin vəsait 2.3 mln manat qədər idir. Budcədən kənar dövlət fondlarına kapitalın bərpası 2018-ci il üçün 12.7 min AZN və 87.3 min AZN qədər idi. 2019-cu ildə audit tədbirlərinin sonu olaraq 233 səhv aşkar edilmişdir.

Maliyyə nəzarəti qeyd olunan müddət büdcə gəlirləri, büdcə qazanclarının faydalı formada istifadə olunması da əsas amillərdəndir.

Qrafik 2: 2019-cu ildə dövlət büdcəsinə bərpa edilmiş vəsaitin yaranma mənbələri üzrə strukturunun dinamika, %-lə

Mənbə : AR HP, <http://sai.gov.az>, 2019

2019-cu ildə dövlət büdcəsinə təmin olunmuş vəsaitlərin 17.5% , yəni 2624,5 min manatı tikinti ilə bağlı xərclərin icrası zamanı aşkarlanan nöqsanların payına düşür. Digər əməliyyatlar üzrə aşkar olunmuş nöqsanlar üzrə dövlət büdcəsinə bərpa olunmuş məbləğin miqdarı 3002,3 min AZN vəsait olmuşdur. Bu isə 19.7% olmuşdur.

2.3. Azərbaycan Respublikasında dövlət maliyyə nəzarətinin funksional və struktur modernləşdirilməsinin qiymətləndirilməsi

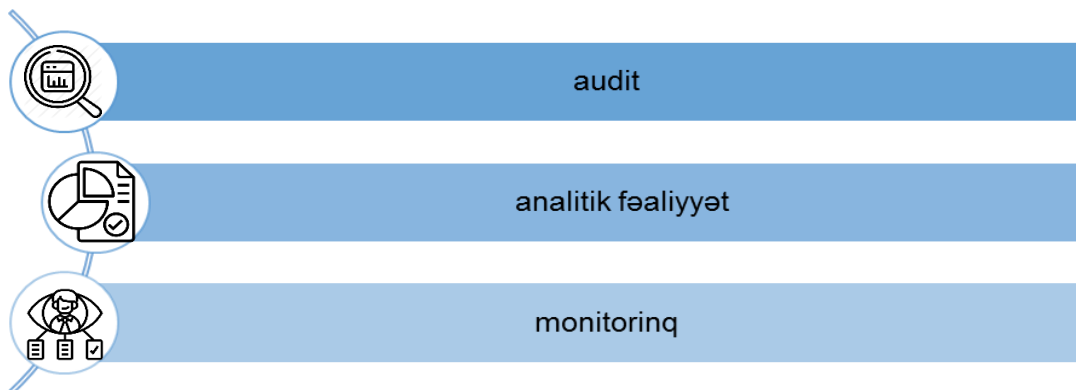
Bu andan etibarən Hesablama Palatasının əsas ehtiyacı sakinlərə kömək etmək və tam təqdimatını təmin etmək və möhkəmləndirmək üçün vacib yolları tapmaq üçün açıq pul idarəsi və ictimai aktivlərin məcburi idarə olunmasında məhsuldarlıq, məsuliyyət və düzlük yaratmaqda mühüm hissəsini yaratmaqdır. .

Dissektlər Hesablama Palatasının keyfiyyətlərini və çatışmazlıqlarını tanımağa yönəldildi və sonrakılar fərqləndi: (Əlavə 1)

Dövlət idarələrinin icraçıları və ictimai varlıqlardan istifadə sahəsindəki məsuliyyətini və dürüstlüyünü gücləndirmək, sakinlərin, parlamentin və fərqli tərəfdaşların fərziyyələri və üstünlükləri əsasında hərəkətlərini etmək;

Mövcud qanunun zərurətlərinə uyğun olaraq Hesablama Palatası 3 quruluşda kənar pul nəzarəti həyata keçirir və Hesabatda əhəmiyyətli sahələr üzrə hər üç strukturun hər birindəki təlimlərə dair məlumatlar var:

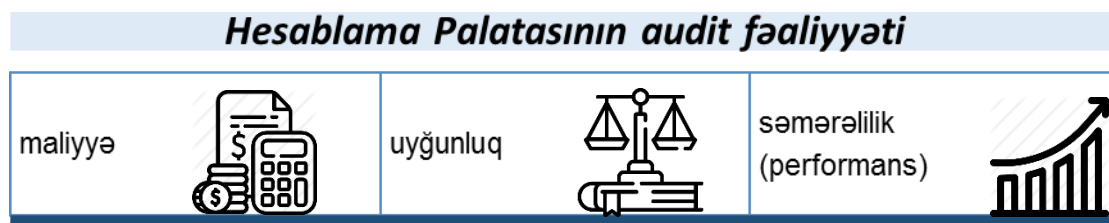
Sxem 5: Hesablama Palatası kənar dövlət maliyyə nəzarətini keçirilmə formaları

Mənbə: https://sai.gov.az/files/Hesabat2020_FINAL_son.pdf

Hesablama Palatasının yoxlama hərəkəti "Hesablama Palatası haqqında" AR-nın Qanununun 22-ci maddəsi ilə idarə olunur. 2020-ci ildə Hesablama Palatasının nəzərdən keçirmə hərəkəti 3 növ üzrə tamamlandı:

Sxem 6: Hesablama Palatasının audit fəaliyyəti mexanizmi

Mənbə: https://sai.gov.az/files/Hesabat2020_FINAL_son.pdf

Vurğulamaq lazımdır ki, 2020-ci ildə hər bir nəzərdən keçirilməsinə baxmayaraq bir neçə növün birgə istifadəsi ilə nəzarət təlimləri həyata keçirilmişdir. Üstəlik, bir neçə icmalda İT nəzərdən keçirmə növünün bir neçə komponenti istifadə edilmişdir.

Hesabatda 2020-ci il üçün İş Planında təsəvvür edilən və nəticəsi seçilmiş nəzarət təxminlərinə dair məlumatlar yer alır.

2020-ci ildə "Dövlət sirləri haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun şərtlərinə əsasən 1 baxış keçirilmişdir.

Əlavə edilən tədbirlərin pul nəzarətini yaxşılaşdırması və yeni icmal növləri təqdim etməsi gözlənilir:

COVID-19 pandemiyasının pul nəzarəti üzərində təsirindən asılı olmayaraq, bəzi digər sahələrdə olduğu kimi, 2020-ci ildə də pul nəzarəti tədbirlərinin dövlət maliyyə planının və büdcədən kənar dövlət ehtiyatlarının gəlirləri və istifadəsinə genişləndirilməsi üzərində iş davam etdirildi. 2020-ci ildə kəfənlənən aktivlər, həm cəmi, həm də aktivləri baxımından əvvəlki ilə nisbətən daha yüksək idi.

Monetar nəzarəti gücləndirmək üçün 2020-ci ildə pul və məhsuldarlıq (icra) icmallarına dair metodoloji hesabatların layihələri işlənib hazırlanmış və araşdırılmışdır.

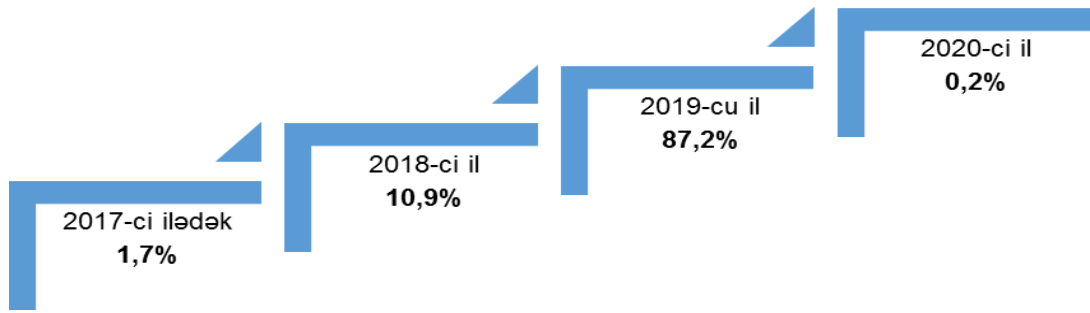
Dövlət pul vəsaitləri idarəsini yaxşılaşdırmaq üçün dəyişikliklərin təyin olunduğu yer kimi dövlət pul aktivlərindən daha ağıllı istifadəni nəzərə alaraq Səmərəlilik Auditi Sektoru yaradıldı.

2020-ci ildə nəzərdən keçirmə təlimlərinin tam elektronlaşdırılmasını təmin edən proqramın (AFIS) tam icrası, nəzərdən keçirmə dövrlərinin xarici rəhbərliyini nəzərə alır və iş planı çərçivəsində həyata keçirilmiş məşqlərin nəticələrini ekranlaşdırır. Eyni zamanda, bu məhsulun istifadəçi interfeysini yaxşılaşdırmaq, proqram vasitəsilə nəzarət edilən məşqlərin sayını artırmaq üçün proqramın təkmilləşdirilməsi üzərində iş aparıldı.

2020-ci ildə, bütün məkanlarda olduğu kimi, COVID-19 pandemiyasının pul nəzarəti üzərindəki təsirinə baxmayaraq, Hesablama Palatası tərəfindən açıq aktivlər üzərində həyata keçirilən pul nəzarəti tədbirləri genişləndirildi. Beləliklə, 2020-ci ildə ötürülən nəzarət bölgüsü həm əvvəlki ilə nisbətən həm cəmi, həm də varlıq baxımından daha yüksək idi.

2020-ci ildə ümumilikdə 9279,1 mln. kritik bir hissəsi 2019-cu ilin payına düşən manat:

Sxem 7: 2020-ci ildə aparılmış auditlərlə əhatə edilmiş dövlət vəsaitlərinin illər üzrə bölgüsü, %-lə

Mənbə: https://sai.gov.az/files/Hesabat2020_FINAL_son.pdf

Ödənilmiş məbləğin nəzərdən keçirmə strukturları tərəfindən yayılmasına gəldikdə, uyğunluğun nəzərdən keçirildiyi aktivlərin bir hissəsinin məcmu məbləğin 97.0% -i olduğu nəzərə alınmalıdır.

Yuxarıda təsdiq olunduğu kimi Palatanın nəzarət tədbirlərinin bir hissəsi istehlaklara genişlənmək üçün hökumət gəlirlərini xatırlayır. 2020-ci ildə bu yola yönəldilən icmalda tanınan müxtəlif məsələləri və qiymətləndirilən qurumun qərarını bu şəkildə açıqlayırıq.

2020-ci ildə dövlət xərcləri gəlirlərinin çeşidinə zəmanət verən AR Dövlət Gömrük Komitəsi, Hava Nəqliyyatında Baş Gömrük İdarəsində (Şöbə) təşkilatın vəziyyətinə baxıldı. Nəzərdən keçirilməsinin yanvar-aprel 2019 və 2020-ci illəri əhatə etdiyi nəzərə alınmalıdır.

Hər şeydən əvvəl vurğulamaq lazımdır ki, 2019-cu ildə qüvvəyə minməsi ilə xarakterizə olunan qüvvələr daxilində Departament 436588 halda 11637393,6 min manat, 2020-ci ilin yanvar-aprel aylarında isə 6705847,1 min manat tədbirdə 115289 işdən təmizlənmişdir.

2019-cu il üçün qiymətləndirmə 464,7 milyon təşkil edir. manat və ya 115,0 %, 2020-ci ilin yanvar-aprel aylarında isə 169,7 mln. manat və ya 106,4% təşkil edib. Eyni zamanda, 2019-cu ilin ay-ay təxminlərinin yanvar ayında 5.5 %, fevralda 15.1 % və martda 6.7 % çatışmazlığı ilə razı qaldığına diqqət yetirmək lazımdır.

Son illər əldə edilən təcrübəyə görə bənzərliyi təmin etmək üçün bənzər təməllər haqqında məlumatlar oxşar cədvəldə Hesabat üçün xatırlanır. Bu cədvəl,

təməllərdə açıq xarici pul nəzarəti payları səbəbiylə sifarişin hər yoluna doğru tanınan halları əks etdirir. (Əlavə 2), (Əlavə 3)

2020-ci ildə bitmiş 34 icmalın nəticəsi yekunlaşdırıldı və 452 halda çatışmazlıqlar fərqləndirildi. Fərqli illər deyil, yuxarıdakı zəif tərəfləri qruplaşdırma cədvəlinin 6 bölgə üçün uyğunsuzluğu xatırladığına diqqət yetirmək lazımdır. Buna görə, ictimai borc məsələlərinin əhəmiyyəti və pul təşkilatı çərçivəsinin bir hissəsi nəzərə alınmaqla, bu yola yönəldilən təhlil məlumatları hesabat üçün pul mühasibatında və təfərrüatlarda çatışmazlıqlar barədə nöqtə məlumatları kimi fərqli bir alt bölmə kimi xatırlanır. Eyni şəkildə qeyd etmək lazımdır ki, zəif tərəflər sərgi icmalının strukturunda tətbiq olunan tutarlılıq icmalının komponentləri kimi, 2020-ci ildə yönəldilən pul və tutarlılıq təhlilini də əhatə edir.

Cədvəl 6: 2020-ci ildə aparılmış maliyyə və uyğunluq auditləri üzrə müəyyən edilmiş nöqsanların təsnifat qrupları üzrə sayı və ümumi cəmdə xüsusi çəkisi

Təsnifat qrupları	ümumi məbləğdə xüsusi çəki	say
büdcə qanunvericiliyinin pozulması	76,1	209
əsaslı qoyuluşlar üzrə nöqsanlar	32,9	93
dövlət əmlakının istifadəsi ilə bağlı nöqsanlar	1,3	31
dövlət satınalmaları ilə bağlı nöqsanlar	8,2	231
vergi və gömrük qanunvericiliyi ilə əlaqəli nöqsanlar	22,9	45
Büdcədən kənar fond, sosial təminat və sosial müdafiə ilə bağlı fəaliyyətdə nöqsanlar	2,1	27
Cəmi		562

Mənbə: https://sai.gov.az/files/Hesabat2020_FINAL_son.pdf, 01.01.2021

2020-ci ildə fərqlənən və kapital istehlaklarının icrasındakı zəif cəhətlərin açıq şəkildə ifadə edilməsində olduğu kimi, qruplaşdırma, xərcləmə qanunlarını pozma, ictimai satınalma sənədinin ilkin şərtləri ilə üsyankarlıqla toplanan çatışmazlıqlar arasında.

Növbəti, pul və uyğunluq təhlilində baş verən adi çatışmazlıqlardır:

Dövlət əmlakının icrasının qarşılıqlı təhlili zamanı nəhəng və ən müntəzəm kəşflər Hesablama Palatası götürülmüş nəzarət hesablamalarından ötəri tənzimləmə, pul vəsaitləri və dövlət əmlakının idarəediciləri və istifadəsi zamanı çox sayda əhəmiyyətli məsələni, pozuntuları tanıdı.

Hesabatın bu alt hissəsində, xərcləmə rəhbərləri və dinamik səlahiyyətliyərin nəzərdən keçirilməsini tələb edən əsas kəşflər öz əksini tapmışdır. Kəşflər pul və uyğunluq təhlilləri ilə birləşdirilir.

Hesablama Palatası tərəfindən fərqlənən çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün görülən tədbirlərin məlumatları Hesabat üçün tək təşkilatlar tərəfindən xatırlandı. (Əlavə 4), (Əlavə 5), (Əlavə 6), (Əlavə 7)

Müvafiq olaraq, 130,3 mln. Manat çatışmazlığı ilə icra olunan məbləğin 42,4% -nin yenidən qurulması üçün seçim edildi və bu məbləğin 94,0% -i 2020-ci ildə icra edildi.

Qüsurları ilə icra olunan, geri qaytarılması üçün tədbirlər xarakterizə olunmayan aktivlərin bir hissəsi 75,1 mln. manat, bunun 16,4 mln. manat qanun tətbiq etmə ofislərinə təqdim edilmişdir. İl ərzində 58,7 mln. AZN ölçüsündə varlıqların geri qaytarılması açıq sistemlərin olmadığı üçün xəyal sahəsindən kənardadır.

2020-ci ildəki icmallara görə 49.0 mln. Aktivlərin 98,3% -i dörd başlığı əhatə edir. Bu şəkildə bu varlıqların 2,5% -i əldə etmə sahəsini, 9,2% -i inkişaf, 20,8% -i xərclər, öhdəliklər və müxtəlif hissələrlə, 65,8% -i isə müxtəlif əraziləri əhatə etmişdir. Hərəkət, nəqliyyat vasitəsinin saxlanması, təlimat, iş, yemək, çatışmazlıqlar, kömək və üstünlüklər və hallarla müəyyənləşdirilən 1.7 %-dən artıq xərclər:

Əvvəlki illərdə başa çatmış nəzarət qiymətləndirmələrinin nəticələrini icra etmək üçün təşkilatlar tərəfindən alınan vasitələr 2020-ci ildə də davam etdirilmişdir. 2020-ci ildə əvvəlki illərdə başa çatmış nəzarət hesablamalarına görə 2020-ci ildə məlumatlar 20-dən çox ofisdən əldə edilmişdir.

Bu məlumatlar effektiv şəkildə həyata keçirilmiş və önəmli şəkildə icra edilmiş aktivlərin qanuni bərpa edilməsi kimi müxtəlif müxtəlif tədbirləri əhatə etmişdir.

Diqqət yetirmək lazımdır ki, dövlət maliyyə planına, büdcədən kənar dövlət ehtiyatlarının xərcləmə planına və fondların ziyanına varlıqların yenidən qurulması ilə yanaşı, çatışmazlıqları öldürmək üçün müxtəlif tədbirlər görülür.

2020-ci ildə əvvəlki illərdə başa çatan icmallara görə Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi tərəfindən 379,6 min manat, Bakı Nəqliyyat Agentliyi (BTA) tərəfindən 795,5 min manat, AMEA, Qaçqınlar və Məcburi Köçkünlər tərəfindən 13,9 min manat. Məcburi Köçkünlərlə İş üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən 7.0 min manat, bank avansları, kassa işləri və dövlət öhdəliyi icmalına görə 480.5 min manat, DSMF Gəncə şəhəri Kəpəz və Nizami tərəfindən, eyni Abşeron və Salyan bölgə bölmələri tərəfindən 13.1 min manat. Dövlət xərcləri planına çox sayda manat bərpa edildi.

Bundan əlavə, BNA-nın 128.9 min manat, AMEA-nı 355.1 min manat məbləğində debitor borclarını bağladığı da nəzərə alınmalıdır.

Cədvəl 11: Kənar dövlət maliyyə nəzarəti tədbirlərinin obyektləri tərəfindən 2020-ci ildə həyata keçirilmiş tədbirlər barədə məlumat, min manatla

Görülən tədbirlər	2020-ci ilin İş planı üzrə bitən tədbirlər üzrə	Keçmişdə bitən tədbirlər üzrə 2020-ci ildə görülən işlər üzrə	Cəmi
DÖVLƏT BÜDCƏSİNƏ BƏRPA	49038,5	1770,0	50808,5
Dövlət müəssisələrinin hesabına bərpa	1621,5		2641,5
DSMF-ə bərpa	483,9	35,5	587,1

Cəmi bərpa olunan dövlət vəsaiti		53451,8	2894,3	63844,8
natura formasında bərpa	mal- material	42,4		34,7
	görülmüş iş	838,8		929,4
uçota alınmış inventar		517,3		626,5
debitor borclar	uçota	2575,4		3475,4
	bağlanmış	41950,6	594,2	59254,6
kreditor borclar	uçota	3847,8		3847,8
	ləğv edilib	922,5		932,5

Mənbə: https://sai.gov.az/files/Hesabat2020_FINAL_son.pdf, 01.01.2021

Əvvəlki illərdə göstərildiyi kimi, Hesablama Palatası, dövlət əmlakının qanuni, məhsuldar, sərfəli və yararlı istifadəsindən sui-istifadə edən və ya sadəcə onlara xəbərdarlıq edən səlahiyyətliyə qarşı mühüm intizam tədbiri görmədi və bundan sonra da belə edəcəklərini bildirdi. Ticarət markası yoluna qarşı çatışmazlıqlar etmək təhlükəsinin böyük olduğu sonunu təkrarlayır.

Sonradan, Hesablama Palatası 2020-ci ildə və daha əvvəlki illərdə başa çatmış nəzarət təxminləri səbəbindən 52846,9 min manat dövlət ehtiyatı, 50808,5 min manat dövlət maliyyə planına, 497,0 min manat DSMF-nin maliyyə planına və 1541,4 min manat yenidən bərpa edildi. 1000 AZN-in dövlət müəssisələrinin zərərinə yenidən qurulduğunu gördü.

III FƏSİL. DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN FUNKSIONAL VƏ STRUKTUR MODERNLƏŞDİRİLMƏSİNİN EFFEKTİVLİYİNİN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Dövlət maliyyə nəzarətinin inkişafını mövcud problemləri və onların aradan qaldırılmasının effektivliyini

Son vaxtlar ölkə iqtisadiyyatında baş verən dəyişikliklərlə əlaqədar olaraq qiymətli kağızlar bazarı və investisiya fondunun, bankların və sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinin şəffaflığını və səmərəli fəaliyyətini təmin etmək, habelə maliyyə nəzarəti sisteminin keyfiyyətini yüksəltməyə ehtiyac artmışdır.

Dövlət maliyyə sisteminin dayanıqlı fəaliyyətini təmin etmək üçün maliyyə bazarlarının davamlı fəaliyyətini təmin etməklə yanaşı, kreditorların, sığortalıların və investorların maraqlarını qorumaq lazımdır.

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı qiymətli kağız bazarının və investisiya fondlarının, sığorta, kredit təşkilatlarının və ödəniş sistemlərinin fəaliyyətini tənzimləmək, habelə dövlət maliyyə mənbələrinin oğurlanmasının və vəsaitlərin leqallaşdırılmasının qarşısını almaq üçün yaradılmışdır.

Maliyyə Monitorinqi Xidməti ən təsirli nəticələr əldə etməyə çalışır. Xidmətin hər bir işçisi, qanunvericilik, büdcə, vaxt və digər ayrılmış mənbələr çərçivəsində Maliyyə Monitorinqi Xidmətinə verilən tapşırıqlarda Xidmətin səmərəliliyini və diqqətini artırmaq üçün işlərini yerinə yetirir.

-Dəyərlərin yaradılması:

Bu amil maliyyə və iqtisadi sistemdəki qanunsuz fəaliyyətlərin aşkarlanması və qarşısının alınmasında digər dövlətlərə və beynəlxalq təşkilatlara iş birliyi təmin etmək imkanı verir.

Təşkilatın əsas funksiyaları istiqamətində inkişaf etdirdiyi əsas potensial məlumatın qəbulu, işlənməsi və təhlili fəaliyyətidir.

Təşkilatda Maliyyə Monitorinqi Xidmətinin maliyyə nəzarəti ilə məşğul olan ən yaxşı və ən yaxşı təcrübə orqanlarından biri olması üçün tələb olunan institusional çevrilmə mühiti üstünlük təşkil edir.

Təşkilat fəaliyyətinin səmərəli aparılması üçün kifayət qədər təşkilati quruluşa və zəruri iş prosedurlarına malikdir.

Hazırda Azərbaycanda genişmiqyaslı struktur islahatlarının başlamasından üç il sonra, ən vacib məsələlərdən biri respublikanın orta müddətli sosial-iqtisadi inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirməkdir. İndiyə qədər iqtisadiyyatda baş verən

hər şey sosialist iqtisadi sistemin qoyduğu "zibilləri təmizləmək", taktiki vəzifələrin həllinə, iqtisadiyyatda böyüyən böhrana qarşı mübarizəyə, struktur islahatları üçün zəmin yaratmağa və s. həsr edilmişdi. Bu məsələlərin əksəriyyəti həll edilmişdir və respublikanın ötən və cari il üçün sosial-iqtisadi inkişafının göstəricilərini təhlil etsək, vəziyyətin bütövlükdə sabitləşməsi ilə yanaşı, həm də mövcud olduğu qənaətinə gəlmək olar.

Azərbaycanda mühasibat seqmentində əsas maliyyə aləti dövlət qısamüddətli öhdəlikləri və buraxılışı və yerləşdirilməsi son vaxtlar təsadüfi hala gələn AMB Notlarıdır. Ticarət, xəzinə və bank istiqrazları, korporativ istiqrazlar və digər qısamüddətli öhdəliklər kimi alətlər bazarda öz yerini tutmadı. Banklararası pul bazarı, aktiv əməliyyatların həyata keçirilməsi, balans hesabatlarının tənzimlənməsi, tənzimləyici orqanların və xüsusən də AMB-nin tələblərinin yerinə yetirilməsi üçün banklar arasında banklararası depozit və kredit şəklində vəsaitlərin qısa müddətə bölüşdürülməsini təmin edir. Bu seqmentdəki AMB, kommersiya banklarına yenidən maliyyələşdirmə qaydasında kreditlər verir. Eyni zamanda, maliyyə bazarının konyunkturasından asılı olaraq sabitliyi qorumaq, pul kütləsini tənzimləmək və bank likvidliyini təmin etmək üçün AMB yenidən maliyyələşdirmə faizini müəyyənləşdirir.

Tədqiqat nəticələrinin təhlili daxili auditin əhəmiyyətinin getdikcə artması ilə bağlı əsas nəticəyə gətirib çıxarır. Effektiv daxili audit xidmətinin yaradılması korporativ idarəetmənin şəffaflığını və keyfiyyətini yüksəltmək üçün ən vacib təşəbbüslərdən biridir, respublikada bir çox sahibkarlıq subyekti üçün əsas vəzifələrdən biridir ki, bu da həlli yığılmış xarici ölkələrin istifadəsini də əhatə edir. Daxili xidmət təcrübəsi, bu cür xidmətlərin təşkili ilə əlaqədar vaxt və maliyyə mənbələrinin xərclərini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmağa imkan verir.

Ölkə iqtisadiyyatında baş verən bütün dəyişikliklər, şübhəsiz ki, iqtisadiyyatın bütün sahələrində əks-səda doğuracaqdır. Audit xidmətləri bazarı da istisna deyil. Daimi sərt rəqabət və böhran şəraitində audit xidmətləri bazarı bir çox dəyişikliklərdən keçir. Bunun səbəbi böhran dövründə müəssisələrin çətin maliyyə

vəziyyəti, əvvəllər bağlanmış müqavilələr üzrə təxirə salınmış ödənişlər, şirkətlərin yoxlamalara başlamaqdan imtina etməsi və s. hesab edilir. Bu baxımdan audit təşkilatlarının sayı azalır. Audit bazarının sabit bir segmentini Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq yoxlamadan keçməli olan müəssisələr təşkil edir. Audit təşkilatları marketinq texnologiyalarından istifadə edir və bununla da müştərilərinə fəaliyyətlərinin düzgün aparılması konsepsiyasını inkişaf etdirmək imkanı verir. Aparıcı müəssisələrin uğurlu fəaliyyəti ölkə iqtisadiyyatının inkişafına müsbət təsir göstərir.

İqtisadi agentlərin qənaətbəxş fəaliyyətinin sertifikatlaşdırılması auditorun əsas vəzifəsidir. Etibarlı məlumatların mövcudluğu səmərəli kapital bazarının səviyyəsini artırmaq imkanı verir və atılan iqtisadi addımların nəticələrini qiymətləndirməyə və proqnozlaşdırmağa imkan verir.

Müstəqil bir auditin ilk növbədə mülkiyyətçilərin mənafelərinin qorunmasına yönəldildiyi üçün buradan belə çıxır ki, yoxlamalar dövlətin ölkə iqtisadiyyatını qoruması və inkişaf etdirməsi üçün lazımdır. Ölkə iqtisadiyyatını yüksəltmək üçün əksəriyyəti investisiyalar olan müvafiq maliyyə mənbələrinə ehtiyac var. Sahiblər və investorlar, sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinə dair məlumatların şəffaflığı və etibarlılığı təmin olunana qədər investisiya sahələrinə investisiya qoymayacaqlar. Mediaya maliyyə hesabatlarını təqdim edən bir audit, bu etibarlı qazanmağa kömək edir. Bu baxımdan iqtisadiyyatı gücləndirmək üçün dövlət, audit xidmətlərinə və onların fəaliyyətinə daha çox diqqət yetirməlidir.

3.2. Azərbaycan Respublikasında dövlət maliyyə nəzarətinin müasir dövrün tələbləri səviyyəsində təşkili yolları

Cari hökumət vəzifələri üzərində maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi yarımçıq bir prosesdir. Azərbaycan Respublikasında mövcud dövlət maliyyə nəzarəti sistemində bunları ləğv etmək üçün tərəqqi etdirilməli və həyata keçirilməli olan bir sıra çatışmazlıqlar var. Bu çatışmazlıqlar tənzimləyici orqanların təsadüfən işləməsindən qaynaqlanır. Bu fəaliyyətin əsas məqsədi tənzimləyici orqanlarla qurumlar arasında əməkdaşlıq səviyyəsini artırmaq olmalıdır. Qarşılıqlı fəaliyyət

maliyyə nəzarətinin düzgün həyata keçirilməsi üçün vacib və zəruri bir amildir, çünki bütün tənzimləyici orqanlar fəaliyyətlərini dövlətin maraqlarını və təhlükəsizliyini qorumaq üçün həyata keçirirlər.

Azərbaycan Respublikasında qeyri-kamil maliyyə nəzarəti sistemi maliyyə nəzarəti orqanlarının funksiyalarının təkrarlanmasına və eyni funksiyaların bir neçə qurum tərəfindən paralel icrasına gətirib çıxarır.

Dövlət maliyyə nəzarəti sistemlərinin təşkili metodlarının beynəlxalq təcrübəsi göstərir ki, dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin təşkilinə iki amil təsir göstərir: dövlətin maliyyə sabitliyi və təhlükəsizliyinin keyfiyyəti və səmərəliliyinin artırılması zərurəti və dövlət maliyyə nəzarəti.

Azərbaycanın qabaqcıl bir ölkə kimi formalaşdırılması işinin mərkəzində dövlət maliyyə nəzarətinin effektiv mexanizminin yaradılması və etibarlı təhlükəsizlik sisteminin yaradılması kimi hədəflər olacaqdır.

Qlobal böhran ölkə iqtisadiyyatına güclü mənfi təsir göstərmişdir. Bu baxımdan, 2021-ci ilə qədər Azərbaycan, 2021-ci ilədək maliyyə xidmətlərinin səmərəliliyinin artırılmasına yönəlmiş beş strateji hədəfi və on altı prioritet inkişaf etdirmişdir.

Aşağıdakı strateji hədəflər seçildi:

- sabit maliyyə qurumlarından ibarət olacaq bir maliyyə sisteminin yaradılması;
- maliyyə bazarlarının fəaliyyətinə kömək; - infrastrukturun inkişafı;
- tənzimləyici və nəzarət orqanlarının fəaliyyətinin keyfiyyətinin artırılması.

2021-ci ilədək tərtib edilən planla nəzərdə tutulmuş tədbirlərin icrası üçün 115 milyon manat ayrılması planlaşdırılırdı. Hesablama bu tədbirlərin görülməsinin 2022-ci ilə qədər ölkənin ÜDM-in 750 mln. manata çatmasına səbəb olacağına əsaslanır. Ölkəmizə 2020-ci ildə 8,297 mlrd. dollar, 2019-cu ildə 10,710 milyard dollar, 2018-ci ildə 8,657 milyard dollar idxal edilmişdir. 2020-ci ilin sonunda ixracat apreleə görə 15 % artaraq 1,011 mlrd. dollar təşkil etdi. 2020-ci ilin may ayında idxal 51 % aşağı düşərək 665 milyon dollara düşdü. Bununla belə, 2020-ci

ilin may ayında AR-nın xarici ticarət profisiti 359,8 mln dollar təşkil etdi. Bunu AR Dövlət Gömrük Komitəsinin hesabatı sübut edir.

İqtisadi tərəqqidə yavaşlamanın və dövlət büdcə sisteminin zəifləməsinin, artan korrupsiya səviyyəsinin ölkə iqtisadiyyatına mənfi təsirləri qeyd olunmuşdur. Bu baxımdan, dövlət maliyyə nəzarətinin sərhədlərinin yenidən nəzərdən keçirilməsinə və dəqiq müəyyənləşdirilməsinə, ölkənin maliyyə mənbələrinin istehlakına nəzarətin gücləndirilməsinə, dövlət vəsaitlərinin oğurlanmasına və korrupsiya faktının qarşısının alınmasına yönəlmiş tədbirlərin hazırlanaraq həyata keçirilməsinə təcili ehtiyac var.

Mövcud şərtlərlə əlaqədar olaraq, dövlətin bütün səviyyələrində və yerli özünüidarə orqanlarında korrupsiyaya qarşı mübarizənin effektivliyini artırmaq üçün hər növ yoxlamalar aparılmalıdır:

- hüquq-mühafizə və nəzarəti həyata keçirən digər orqanlarla qarşılıqlı fəaliyyət imkanlarını istifadə etmək;

- dövlət (bələdiyyə) sifarişlərinin yerləşdirilməsini və icrasını və dövlət (bələdiyyə) əmlakının istifadəsini yoxlamaq;

- yoxlamaların keyfiyyətini artırmaq, hüquq mühafizə orqanları ilə birgə antikorrupsiya yoxlama standartını hazırlamaq;

- büdcə vəsaitlərindən istifadə zamanı müxtəlif pozuntular nəticəsində büdcələrə dəyən zərər səviyyəsini azaltmaq, büdcələrin, proqramların, innovativ layihələrin qəbulu mərhələlərində ilkin nəzarət formalarını inkişaf etdirmək;

- xarici və daxili nəzarət arasında səlahiyyətləri məhdudlaşdırmaq, qarşılıqlı fəaliyyət qaydalarını müəyyənləşdirmək və nəzarət tədbirlərinin təkrarlanmasının qarşısını almaq üçün dövlət maliyyə nəzarəti üçün hüquqi bazanın hazırlanması;

- dövlət maliyyə nəzarətinin təşkili, aparılması və nəticələrinin icrasına vahid yanaşmaları təmin etmək üçün maliyyə nəzarətinin təsnifatı, maliyyə pozuntuları və fəaliyyət auditinin inkişafı problemlərini müzakirə etmək üçün dəyirmi masalar keçirmək; nəzarət və mühasibat orqanlarının mütəxəssislərinin ixtisasını artırmaq və büdcə islahatı kontekstində dövlət maliyyə nəzarətinin təşkili və həyata

keçirilməsinin problemlərini öyrənmək, ixtisaslaşmış ali təhsil müəssisələri ilə qarşılıqlı əlaqələri intensivləşdirmək.

Xarici və daxili maliyyə nəzarətinin sıx qarşılıqlı əlaqəsi ilə vahid standartlardan istifadə edərək vahid nəzəri əsasda müasir effektiv dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin yaradılması dövlətin təhlükəsizliyinin təmin olunmasına, ölkənin innovativ inkişafına yönəldilmiş büdcə vəsaitlərindən daha səmərəli istifadəyə imkan verəcəkdir.

Auditin rolunun və dəyərinin dəyişdirilməsi qiymət problemi və auditin özünütənzimləmə effektivliyini şərtləndirən ilk səbəbdir (Белюв, М.Г., 2015).

İndiki zamanda iki əks meyli müşahidə edə bilərik. Əvvəllər informasiya texnologiyalarının zəif inkişafı səbəbi ilə auditorun təqdim etdiyi xidmətlər kimi auditor hesabatının dəyəri çox yüksək idisə, bu gün bizim tamamilə əks vəziyyətimiz var: əvvəllər auditorların xidmətlərindən istifadə etmək lazım idisə mühasibat işçilərinin zəif ixtisaslarına görə, mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılması sayəsində mühasibat uçotu daha şəffaf olmuşdur. Vergi və mühasibat qanunvericiliyi xeyli sabitləşdi ki, bu da qanunvericiliyə edilmiş düzəlişlərdən çox təsirləndi. Yuxarıda göstərilən amillər hamısı auditin dəyərinin azalmasına səbəb olmuşdur.

Azərbaycanda auditin təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş davamlı tədbirlərə baxmayaraq, dövlət maliyyə nəzarəti mexanizmindəki mühüm roluna görə, audit fəaliyyətində ciddi çatışmazlıqlar var:

- saxtakarlığa qarşı zəmanət yoxdur;
- müştərilərin artan problemlərinə lazımi diqqət göstərilmir;
- süni olaraq aşağı qiymətlərlə xidmətlərin göstərilməsi;
- auditorlar audit xidmətlərinin göstərilməsinə müstəqil yanaşma əvəzinə mənfəətlə daha çox maraqlanırlar;
- gələcəkdə şirkətin uğuru üçün təminat vermir;
- göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin aşağı səviyyəsi;
- uyğunsuz şəkildə tərtib edilmiş audit hesabatlarının verilmə sayının artırılması;

- müştərilərin maraqlarını düzgün şəkildə qorumaqdan imtina;
- məcburi audit yoxlaması zamanı birbaşa vəzifələrinin zəif icrası;
- auditorların etik kodeksin prinsiplərinə əməl etməməsi.

Yuxarıda göstərilən pozuntulara əlavə olaraq saxtakarlıq, korrupsiya, audit müstəqilliyi prinsipinin pozulması, məlumatların gizlədilməsi və maliyyə hesabatlarının saxtalaşdırılması, audit hesabatlarının hazırlanmasında saxtakarlığın yayılması halları tez-tez baş verir.

Audit fəaliyyəti sahəsində həyata keçiriləcək islahatlar və tədbirlər:

- xalqın inam səviyyəsinin artırılması;
- dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyi səviyyəsinin yüksəldilməsinə kömək etməkdə auditin rolunun artırılması;
- maraqlı tərəflərin maraqlarının maksimum dərəcədə qorunmasını təmin etmək üçün auditin marağının artırılması;
- yoxlama subyektlərinin fəaliyyətinə dair orqanlar tərəfindən nəzarət səviyyəsinin artırılması;
- audit qanunvericiliyinin sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- müxtəlif növ audit və audit strukturları arasında əməkdaşlıq səviyyəsinin artırılması;
- audit bazarının və göstərilən xidmətlərin genişləndirilməsi;
- audit sahəsində qanunsuz sahibkarlıq fəaliyyətinin qarşısının alınması;
- auditorların ixtisas və peşəkar bacarıqlarının artırılması;
- təqdim olunan audit xidmətlərinin şəffaflığı və səmərəliliyinin artırılması;
- audit fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasına yönəlmiş tövsiyələrin hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- göstərilən audit xidmətlərinin keyfiyyətinə nəzarət;
- beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq auditin təkmilləşdirilməsi üçün tədbirlərin öyrənilməsi və həyata keçirilməsi;
- auditorlar tərəfindən etik kod və beynəlxalq standartların prinsiplərinə uyğunluq zəmanəti;

- korrupsiyaya qarşı mübarizə tədbirləri;
- audit təşkilatlarının maliyyə monitorinqi xidməti ilə əməkdaşlıq səviyyəsinin artırılması.

- auditin müstəqilliyini və şəffaflığını artırmaq;
- müştərilərə və onların ehtiyaclarına doğru hərəkət etmək;
- dövlət xərclərinin səmərəliliyinin yoxlanılmasına keçid;
- auditorların peşə hazırlığının effektivliyinin artırılması;
- keyfiyyətsiz auditdən dəyən zərərin qiymətləndirilməsi metodlarının yaradılması;

Gəlirin dinamikası və audit işinin dinamikasına bir çox amillər güclü təsir göstərir ki, bunlardan da başlıcası audit xidmətləri üçün müəyyən olunmuş qiymətdir. Bu qiymət sənayenin xarici iqtisadi və rəqabət şərtlərindən təsirlənir.

Yuxarıda göstərilən islahatlar nəticəsində, nəticədə audit sahəsində ictimai maraq, müstəqillik, şəffaflıq və hesabatlılıq, məxfilik, mütənasiblik, əməkdaşlıq və koordinasiya məsələlərinə diqqət yetirmək mümkün olacaqdır.

3.3. Beynəlxalq təcrübədə dövlət maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, əyalətdəki müxtəlif idarəetmə səviyyələrində nəzarət orqanları, əsasən büdcə və maliyyə sahəsində çox səmərəli fəaliyyət göstərirlər. Müəyyən bir ölkədə inkişaf etmiş mövcud dövlət maliyyə nəzarəti sistemi, dövlətin inkişafının tarixi aspektləri ilə əlaqəli özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Üstəlik, dünya praktikasında dövlət maliyyə nəzarəti orqanları uzun müddətdir demokratik bir cəmiyyətin ayrılmaz hissəsinə və dövlət fondlarının idarə edilməsində vazgeçilməz bir elementə çevrilmişdir. Nəticə etibararı ilə, ölkəmiz üçün

dövlət maliyyə nəzarətinin tətbiqi və işlədilməsində dünya təcrübəsinin öyrənilməsi böyük maraq doğuru

Xarici ölkələrdə dövlət və bələdiyyə maliyyə nəzarəti müxtəlif modellərə əsasən qurulur, lakin ümumiyyətlə bu sistemin inkişafı, mərkəzdən kənarlaşma və auditi və ya elementlərini müstəqil olaraq nəzarət fəaliyyətinin bir şöbəsinə ayırma meyli ilə xarakterizə olunur. bunlardan müxtəlif səviyyəli büdcələrdən gəlir və xərc xərclərinin məqsədəuyğunluğu və düzgün bölüşdürülməsi müəyyən edilir., qəbul edilmiş qərarların icrası, habelə müvafiq qanunvericilik aktlarının müddəaları, hakimiyyət orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyi onlara həvalə edilmiş funksiyaların icrası. Bu gün inkişaf etmiş ölkələrdə əksər dövlət maliyyə nəzarəti orqanları, dövlət büdcəsinə nəzarətin ən vacib metodlarından biri kimi performans auditindən geniş istifadə edirlər. Bunun ən vacib məqsədi, məsələn, əhəlinin sağlamlığının və həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, təhsilin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və ya cinayət səviyyəsinin azaldılması şəklində mövcud dövlət resurslarından istifadənin sosial əhəmiyyətli bir nəticəsini müəyyənləşdirməkdir. Bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə Ali Audit Qurumlarının ümumi yoxlama sayında performans yoxlamalarının payı 50% -i keçir. Bəzi ölkələrdə (Avstraliya, Kanada, Böyük Britaniya, Danimarka, Hindistan, Misir, İrlandiya) dövlət maliyyə nəzarəti funksiyaları ayrı-ayrı məmurlar tərəfindən həyata keçirilir. Digər əyalətlərdə (Belarusiya, Litva, Moldova, Kipr, Albaniya, İsrail, Əfqanıstan, İordaniya, İndoneziya, Kolumbiya, Monako) mühasibat şöbələri dövlət nəzarəti xidməti kimi fəaliyyət göstərmək səlahiyyətinə malikdir. Üçüncü qrup, maliyyə nəzarəti orqanlarının funksiyalarını Hesablama Məhkəməsi tərəfindən həyata keçirildiyi ölkələr (Fransa, İtaliya, Rumıniya, Tunis, Argentina, Haiti, Cezayir, Gine, Fas, Sloveniya) tərəfindən təşkil edilir. Eyni qrupa, dövlət maliyyə nəzarətinin Hesablama Məhkəmələri formasında həyata keçirildiyi ölkələr (Braziliya, Portuqaliya, Uruqvay) daxildir. Böyük bir nəzarət orqanı qrupu, bir nəzarətçinin rəhbərlik etdiyi Baş Audit İdarəsi tərəfindən maliyyə nəzarətinin həyata keçirildiyi ölkələrdən ibarətdir. Bəzi əyalətlərdə nəzarət funksiyaları Dövlət Baş

Müfəttişliklərinə, Hesablama Palatalarına, həmçinin Nəzarət Palatalarına və Audit Palatalarına həvalə olunur.

Yunanıstan və Konqoda maliyyə nəzarətinin Ali Məhkəmədəki Hesablama şöbələri tərəfindən həyata keçirildiyi də nəzərə alınmalıdır. Mauritius və Malidə, Dövlət Xərclərinə Nəzarət Departamenti; Laos, Kamboca və Ekvatorial Qvineyada Xarici İşlər Nazirliyinin Hesablama Ofisi; Seneqalda, Parlamentdəki Prezident Hesabatının ikinci hissəsi. Dövlətlərin əksər nəzarət və mühasibat orqanlarının adı federalizm prinsipini əks etdirir: Almaniyada Federal Audit Ofisi, İsveçrədə Federal Hesablama Ofisi. Finlandiya və Estoniyada ümumiləşdirilmiş bir termin istifadə olunur - Ali Denetim Ofisi.

Xaricdəki nəzarət və mühasibat orqanlarının çoxunun sahib olduğu əsas xüsusiyyətlər bunlardır: maliyyə nəzarəti orqanlarının qanunverici və icra hakimiyyətlərindən müstəqilliyi; maliyyə mənbələrinin xərclənməsi proqramlarının məqsədyönlü istifadəsinə, səmərəliliyinə və qənaətinə xüsusi diqqət yetirilir; nəzarət orqanlarının fəaliyyətinin effektivliyi onun həyata keçirilməsinə xərclənən vəsait və yaranan "gəlir" (büdcəyə qaytarılmış və ya büdcə qanunvericiliyi pozularaq xərclənməmiş vəsait, dövlətin sərəncamından mümkün itirilmiş mənfəət və ya müqayisə ilə müəyyən edilir) bələdiyyə mülkiyyəti). Xüsusilə, Yaponiyada dövlət maliyyə nəzarətini həyata keçirən qurum Hesablama Palatasıdır. Buna dövlət hakimiyyətinin üç qolundan (məhkəmə, icra, qanunverici) müstəqillik konstitusiya statusu verilir. Bu Yapon tənzimləyici orqanının effektivliyi 336,700 milyon yen qiymətləndirilə bilər.

Dövlət maliyyə nəzarətinin icra hakimiyyətindən və qanunverici orqandan təşkilati, institusional olaraq ayrılması nəzarətin subyektivi və obyektivi olan nəzarətçinin eyni olmaması, üstəlik aralarında müəyyən bir məsafənin olması deməkdir. Məsələn, Polşa Ali Təftiş Ofisi Seym qarşısında hesabat verir və müstəqil bir dövlət nəzarətinin ali orqanı kimi fəaliyyət göstərir. Macarıstanın Dövlət Audit Ofisi, Milli Məclisin maliyyə və iqtisadi orqanı və nəzarət orqanı olaraq müstəsna olaraq Milli Məclisə cavabdehdir. Bəzi ölkələrdə qanunvericilik maliyyə nəzarəti

orqanına xüsusi məhkəmə orqanı və ya məhkəmə orqanının funksiyalarını həyata keçirən bir qurum statusu verir.

Bəzi xarici dövlətlərin nəzarət qurumları ombudsman funksiyaları ilə qarşılıqlı əlaqədə olur və ya funksiyalarının sərhədlərini müəyyənləşdirməyə çalışır. Öz növbəsində, sonuncular parlamentlər tərəfindən yaradılan müstəqil strukturlardır. Ancaq bir növ inzibati ombudsmanlar var. Xüsusilə Fransada vasitəçi Nazirlər Kabineti tərəfindən təyin edilir və hökumət ilə vətəndaşlar arasında vasitəçi rolunu oynayır. Ona nazirliklərdə və idarələrdə xüsusi təyin olunmuş müxbirlər kömək edir. ABŞ-da əyalət icra ombudsmanları qubernatorlar tərəfindən və tez-tez qanunverici orqanların iştirakı ilə təyin edilir. Avstriyada Prezident Xalq Hüquqları Kolleginin heyət üzvlərini təyin edir.

Hesablama Palatalarının bir sıra xarici ölkələrin qanunvericiliyində ifadə olunmuş əsas vəzifələri bunlardır: dövlət büdcəsinin icrasına nəzarət (xüsusən İtaliyada Hesablama Palatası Hökumət qanunlarının qanuniliyi və sonrakı dövlət büdcəsinin icrasına nəzarət üzərində ilkin nəzarəti həyata keçirir; Portuqaliyada nəzarət orqanı dövlətin icrasına nəzarət edir büdcə); dövlət gəlirləri və xərcləri üzərində nəzarət (Yunanıstanda Hesablama Palatası dövlət xərclərini təşkil edir və izləyir, ayrıca xüsusi qanunvericilik tələblərinə əsasən yerli rəhbərliklərin və dövlət hüququnun digər hüquqi şəxslərinin xərclərinə nəzarət edir; Bolqarıstanda Məhkəmə Hesablar dövlət gəlirlərinə və xərclərinə nəzarət edir, maliyyə hesabatlarının texnologiyasını və metodologiyasını müəyyənləşdirir və icrasına nəzarət edir); müxtəlif dövlət orqanlarının maliyyə fəaliyyətinə nəzarət (Avstriyada, Audit Palatası Federasiyanın, torpaqların, icmaların, icmaların birlikləri və qanunla müəyyən edilmiş digər hüquqi şəxslərin maliyyə fəaliyyətini yoxlayır; Polşada Ali Denetim Ofisi iqtisadi, dövlət idarəetmə orqanlarının, habelə tabe müəssisələrinin və digər təşkilatların təşkilati, idarəetmə və maliyyə fəaliyyətləri).

Ali nəzarət orqanının nəzarət işinin məqsədi pul və maddi ehtiyatların idarə edilməsinin qanuniliyi, düzgünlüyü, səmərəliliyi və qənaətidir. Bədənin dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının bəlkə də əsas səlahiyyətləri onlardan birinin və ya

digərinin nisbi əhəmiyyətini müəyyənləşdirməkdir. Bir sıra xarici ölkələrin normativ hüquqi aktlarının müddəalarını və dövlətin əsas qanunu olan dövlət konstitusiyasını, dövlət büdcəsini, yəni gəlir və xərclərini və ümumiyyətlə icrasını təhlil etmək lazımdır. Ali maliyyə nəzarəti orqanının nəzarət fəaliyyətinin əsas obyektini kimi. Bundan əlavə, bütün dövlət qurumları nəzarət obyektləri kimi göstərilə bilər. Bununla birlikdə, dövlət orqanları tərəfindən adları çəkilən obyektlərlə əlaqəli nəzarət funksiyalarının yerinə yetirilməsi spesifik fərqlərə malikdir. Xüsusilə, nümunə olaraq dövlət maliyyə nəzarəti orqanının banklarla əlaqəli nəzarət səlahiyyətlərini nəzərdən keçirə bilərik. Macarıstanda, Audit Palatası bir dövlət maliyyə nəzarəti orqanı olaraq vergi idarəsi və yerli şuraların vergi fəaliyyətini, Dövlət Gömrük İdarəsinin, Damğa Gömrük İdarəsinin fəaliyyətini və hətta tərəflərin iqtisadi fəaliyyətini izləyir və yoxlayır. Avstriya Hesablama Palatası, yalnız Federasiyanın dövlət iqtisadiyyatını yox, həm də federal dövlətlərin maliyyəsini, habelə xeyriyyə və digər fondlar və qurumlarla əlaqəli maliyyə fəaliyyətlərini yoxlamaq səlahiyyətinə malikdir. Federasiya

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Bu dissertasiya işinin tədqiqindən məlum oldu:

- maliyyə xüsusi iqtisadi kateqoriyadır və çoxalma və paylanmanın nəticəsidir. Maliyyənin mahiyyətinə nəzəri yanaşma onların əsas funksiyalarını nəzərdən keçirməyə kömək etdi: bölüşdürmə və nəzarət, habelə maliyyənin mənşəyi və fəaliyyət sahəsinin təkrar istehsal prosesinin ikinci mərhələsi olduğunu aşkar etməyə yardım etdi.

- paylama funksiyasına əlavə kimi bir nəzarət funksiyasına da sahib olan maliyyə, dövlət maliyyə nəzarətinə olan tələbatı müəyyənləşdirir. Nəzarət orqanları arasında funksiyaların bölüşdürülməsi dövlət nəzarət mexanizminin səmərəli

fəaliyyətini təmin etmək üçün bəs deyil. Dövlət maliyyə nəzarətinin bütün alətləri fəaliyyətlərini səlahiyyətli orqanlar tərəfindən məqsədyönlü şəkildə həyata keçirmək üçün qurulur, lakin işlərində koordinasiyanın olmaması əngəllər yaradır.

- Ölkəmizin iqtisadiyyatında mahiyyət etibarilə gənc bir sahə olan audit nəzarəti sürətlə inkişaf edir. Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı üçün öz resursları həmişə kifayət etmir, yəni biznesə qoyulan investisiyalar hər cür şəkildə təşviq edilməlidir. Bunun üçün investorlara inam aşılamaq lazımdır ki, bu da özlüyündə Azərbaycanda audit təşkilatlarının səmərəliliyi səviyyəsinin artmasına səbəb olsun.

- qanunvericilikdəki dəyişiklikləri nəzərə alaraq tənzimləyici orqanların hüquq və səlahiyyətlərinin öyrənilməsi maliyyə nəzarəti sisteminin daim təkmilləşdirilmə mərhələsində olduğunu göstərdi. Ancaq burada idarəetmə subyektləri arasındakı aşağı səviyyədə iş birliyi nəzarət xidmətlərinin fəaliyyətinin əsaslarını qanunvericiliklə möhkəmləndirməyin və digər dövlət maliyyə nəzarəti orqanları ilə qarşılıqlı əlaqələrinin əsasını yaratmağın lazım olduğunu da ortaya qoydu. Azərbaycan açıq şəkildə qanunla tənzimlənir və Auditorlar Palatası tərəfindən idarə olunur. Bu, müstəqil auditorlar arasında peşəkarlığın artmasına kömək edir. Ancaq yerli audit şirkətləri Azərbaycanda uzun müddətdir fəaliyyət göstərən Böyük Dördlük kimi təsis edilmiş və nüfuzlu audit təşkilatlarının təzyiqlərinə həmişə tab gətirmirlər. Rəqabət aparən böyük audit qurumları yerli təşkilatlara yer qoymur və bununla yanaşı ölkənin maliyyə sistemindəki dəyişikliklərdə fəal iştirak edirlər.

- maliyyə monitorinqi xidməti dövlət qaynaqlarının azaldılmasına nəzarət, korrupsiya elementlərinin qarşısının alınması və qarşısının alınmasından məsuldur. Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının yaxşı müəyyən edilmiş qaydaları və prinsipləri nəzarətin sistemləşdirilməsinə müsbət təsir göstərmişdir.

- dövlət maliyyə bazarının və auditin iqtisadiyyatın maliyyə tənzimlənməsinə təsiri də açıqdır. Audit-Azerbaijan Təşkilatı fəaliyyətini bu sahədə ixtisaslı mütəxəssislərin səviyyəsinin yüksəldilməsi istiqamətində aparır.

Dissertasiya işində AR-nın dövlət maliyyə nəzarəti mexanizminin quruluşu, AR-nın maliyyə sistemindəki dəyişikliklər nəzərə alınmaqla maliyyə nəzarəti həyata keçirən orqanların məqsəd və vəzifələri, hesablamalar və statik göstəricilər təklif olunur.

Dissertasiyada dövlət maliyyə nəzarətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün metodoloji müddəalar hazırlanarkən, dövlət maliyyə nəzarətinin effektivliyini qiymətləndirmək üçün tapşırıqların təfərrüat səviyyəsinin aşağıdakılardan asılı olduğu əsaslandırılır.

- tənzimləyici orqanlar arasında əməkdaşlıq səviyyəsi;
- fəaliyyətlərinin səmərəliliyi və məqsədyönlülük səviyyəsi;
- maliyyə işçilərinin ixtisası;
- müəyyən edilmiş bir mexanizm və dövlət maliyyə nəzarəti qanunvericiliyinin mövcudluğu;

Maliyyə nəzarətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin məqsədləri bunlardır:

- maliyyə və nəzarət tədbirləri nəticəsində müsbət dəyişikliklərin kəmiyyət qiymətləndirilməsi;
- dövlət maliyyə nəzarəti mexanizminin adekvatlığının qiymətləndirilməsi;
- maliyyə nəzarəti mexanizminin təkmilləşdirilməsi üçün tövsiyələrin hazırlanması; dövlət maliyyə nəzarətinin effektivliyini qiymətləndirərkən aşağıdakıları nəzərə almaq lazımdır:

• ümumilikdə və müəyyən sahələrdə tənzimləyici orqanların fəaliyyətinin nəticələrinin birbaşa və dolaylı təsir göstərən iqtisadi mühit amillərindən yüksək dərəcədə asılılığı;

- tənzimləmə bazasında dəyişikliklər;
- maliyyə qanunvericiliyinin pozulmasına görə cəzaların sərtləşdirilməsi;

Dissertasiya dövlət maliyyə nəzarətinin vahid məqsədli bir sisteminin olmadığı və maliyyə nəzarəti ilə məşğul olan qurumlar arasında iş birliyinin olmaması ilə nəticələnir.

Dissertasiya işində hazırlanmış dövlət maliyyə nəzarəti mexanizminin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi üçün metodiki müddəaların və praktik tövsiyələrin icrası onun səmərəliliyinin artmasını təmin edəcəkdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Bağırov D.A., Həsənli M.X.,(2011) “Maliyyə” Dərs vəsaiti. Bakı, 384 səh
2. Əhmədov İ.N, İbadoğlu, Q.A (2018), Dövlət büdcəsinə nəzarət. Bakı, “Ekspert”, -123 səh
3. Əkbərova S. D. (2018), Müasir şəraitdə maliyyə nəzarətinin təkmiləşdirilməsi istiqamətləri .(dis) Bakı, “Azərb. Dövlət İqtisad Un-ti”, -167 səh
4. Gülməmmədov V.İ; Məmmədov R.A (2019) “Büdcə vəsaitləri dövlətin inkişafına və xalqın rifahına xidmət etməlidir” Azərbaycan. 22 aprel.s.5-8
5. Hacıyev .R.İ (2015), Təftiş və nəzarət, Bakı, “Elm və təhsil”,-211 səh.
6. Xankişiyyəv B.A., Əliyev Ş. (2013) “Büdcə təşkilatlarında uçot və hesabat” (Dərslik) .Bakı, “Şərq-Qərb” Nəşriyyat Evi. 444 səh
7. Musayev S. İ. (2017), Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə nəzarətinin təsirinin artırılması istiqamətləri. Bakı “Azərb. Dövlət İqtisad Un-ti”, - 180 səh.
8. Rzayev Q.M, Səbzəliyev S. M. Abbasov Q. Ə. (2016), “Nəzarət və təftiş” Bakı “Adiloğlu”,- 261 səh.
9. Rzayev Qəhrəman Rəsul oğlu. (2011) Nəzarət və təftiş: dərslik / Q. R. Rzayev; elmi red. S. M. Səbzəliyev.- Bakı: Adiloğlu.- 264 s.
10. Zeynalov V. N; Bağırov D.A., Hacıyev S. H. (2015), Maliyyənin əsasları . Bakı, “Apostrof”, -272 səh.
11. Zeynalov V.Z. (2010) “Maliyyə”.Dərs vəsaiti. «İqtisad Universiteti» nəşriyyatı.Bakı, - 361 səh

Rus dilində

1. Акулич, Ю.И. (2016) Ревизия и аудит: практикум, Современ. шк., с. 195.
2. Андреев А.Г. Соменков А.Д. Правовая основа финансового контроля. Финансы No 12, 2014, с. 62.

3. Белов, М.Г.(2015) Контроль и ревизия в сельском хозяйстве: учебник, М.: Финансы и статистика. –с. 96.
4. Белуха Н.Т. (2012) Контроль и ревизия в отраслях народного хозяйства. Учебник Финансы и статистика, с. 78.
5. Бурцев В.В. (2012) Организация системы государственного финансового контроля в РФ. Теория и практика. Издательства Дашковин, М-, с. 256.
6. Гавриленко, А. Бухгалтер на заметку / А. Гавриленко //Журнал налоги Беларуси. –2017, -№20. -с.62-64.
7. Грачева Е. Ю.(2015) Проблемы правового регулирования государственного финансового контроля. М-Юриспруденция, стр. 97.
8. Деева А.И. (2012) Финансы. Учебное пособие. М.: Экзамен, с. 120.
9. Евдокимович, В.И., Условия повышения эффективности и качества контрольной деятельности в Республике Беларусь: общее и особенное, Бухгалтерский учети анализ -2016. -№10 (105), с.39-44.
10. Ефимова, О.В. (2018) Финансовый анализ: учеб. для вузов / О.В. Ефимова. -М.: Бухгалтерский учет. -208 с.
11. Колпина Л.Г., Кравцова, Г.И., Тарасевич, В. Л (2015) и др.; под редакцией М.И. Плотницкого Финансы и кредит: Учеб. Пособие. -Мн.: Книжный Дом; Мисанта, с. 243 с.
12. Крайко, И. Аудиторская проверка -не стопроцентная гарантия отсутствия ошибок в отчетности. // Вестник ассоциации белорусских банков. 2016. -№39, с. 22-23.
13. Лемеш, В.Н. (2007) Ревизия и аудит: учеб. Пособие, Минск:-288 с.
14. Нестеренко Т.Г., Бушмин Е.В. Технология единого счета бюджета: необходимость и преимущество. Бюджет, 2014, No 6. – 88 С.

İngilis dilində

1. Biludha, M.T. (2016). Financial control: theory, revision, audit: Washington., - 428 pp.
2. Bjerkholt O., and Strom S. (2015), Oil and gas economy. Scandinavian University Press, Oslo, 568 pp
3. David H., Kristian U. (2013), The Transformation of the Gulf: Politics, Economics and the Global Order. Routledge, pp .258 pp.
4. Helge R., "The Norwegian Oil Experience: A toolbox for managing resources? Centre for technology, innovation and culture", BES Papers, №. 75, (2017), pp. 52- 81.
5. Lapsley, I. and Wright, E. The Diffusion of Management Accounting Innovations in the Public Sector: A Research Agenda. Management Accounting Research. (2004), №15 (3): 355-374.
6. Levine, H., Jusfice, J. B. and Scorsone, E. A.(2018) Handbook of Local Government Fiscal Health. Jones & Bartlett Learning. First edition. – 468 pp.
7. Medas, P., D. Zakhafrova, (2018). "A Primer on Fiscal Analysis in Oil-Producing Countries." IMF Working Paper 09/56.
8. Nemeč, J. and Mikušfová Meričková, B. Contracting/outourcing in the public sector: Main Factors Determining their Outcomes. African Journal of Public Affairs, The African Consortium of Public Administration. 2013, № 6 (1): 1-14.
9. Peters, B. G., Pierre, J. and Randma-Liiv, T. Global Financial Crisis, Public Administration and Governance: Do New Problems Require New Solutions? Public Organization Review. March 2011, №11 (1): 13-27.
10. Segura, A, (2016). "Management of Oil Wealth Under the Permanent Income Hypothesis: The Case of São Tomé and Príncipe." IMF Working Paper, pp.412
11. Tong W.P., Farid A. (2014), Resource nationalism in the foreign policy behavior of oil exporting countries. Northwestern University, pp.185
12. Vanden B., Tonvan der P., Frederick W., (2013), The Elephant in the

İnternet resursları

1. <http://e-qanun.az/framework/40972>
2. <http://maliyye.gov.az/>
3. <http://nhmt-az.org/frontend/pages/oil-income-inner.php?id=162>
4. http://sai.gov.az/upload/files/2020_REY.pdf
5. <http://sai.gov.az/upload/files/Neft-Fondu-Rey-2018.pdf>
6. https://ec.europa.eu/budget/pic/lib/docs/2017/CD_06_OptimisingICforManagementOfEUfunds.pdf
7. <https://femida.az/az/news/112347/azerbaycan-iqtisadiyyatinin-en-boyuk-dayagi-dovlet-neft-fondu>
8. <https://www.e-elgar.com/shop/public-expenditure-control-in-europe>
9. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2009/wp09102.pdf>
10. <https://www.oilfund.az/>
11. www.cyberleninka.ru

ƏLAVƏLƏR

Əlavə 1:

Cədvəl 3: SWOT analiz: Hazırda Hesablama Palatasının fəaliyyəti

Güclü tərəflər	Zəif tərəflər
<p>➤ "Hesablama Palatası haqqında" yeni Qanun Palatanın öhdəliklərini və imtiyazlarını genişləndirdi;</p> <p>➤ Yeni qanun ISSAI rəhbərliyinə və global təcrübəyə uyğun olaraq hazırlanmışdır;</p> <p>➤ Qanunverici orqan və rəhbərlə məqbul yazışmalar mövcuddur;</p> <p>➤ Hesablama Palatası nümayəndələrinin məhdudiyətini gücləndirmək və xarici dövlət pul nəzarəti tədbirlərini ən üst səviyyəyə çıxarmağa hazırlıq vermək üçün bir Tədris Mərkəzi quruldu;</p> <p>➤ Hesablama Palatasının əsas məqsədlərinə uyğun olaraq ilkin praktik məşğələlərdə və nüfuzlu dövrlərdə robotlaşma dərəcəsini yaratmaq üçün proqnozlaşdırıla bilən tədbirlər görmək, hadisələrin yenilikçi dönüşünü planlaşdırmaq və mövcud irəliləyişlərdən istifadə etmək məqsədi kimi;</p> <p>➤ Dünya birlikləri ilə əlaqələri gücləndirmək niyyəti.</p>	<p>➤ ISSAI normalarının natamam hökmranlığı və istifadəsi, qabaqcıl təcrübə təcrübəsinin araşdırılmaması, müxtəlif qiymətləndirmələrdə qüsurlu metodoloji hesabatlar;</p> <p>➤ Bəzi ISSAI prinsiplərinin Azərbaycan dilinə şərh edilməməsi;</p> <p>➤ Baxış dərəcəsinin aşağı olması;</p> <p>➤ Millətın Konstitusiyası Palatanın azadlığı üçün zərurətləri müəyyənləşdirmir;</p> <p>➤ Daxili nəzarət və keyfiyyət təsdiqi çərçivəsi nəzərdən keçirilmənin təbiətinə əks təsir göstərən ISSAI rəhbərliklərindən və ən yaxşı təcrübələrdən asılı deyildi;</p> <p>➤ Keçmiş Strateji İnkişaf Planı tərəfdaşların fərziyyələrini və varlıqlarını nəzərə almırdı;</p> <p>➤ Yeni və mütəxəssis kadrların hazırlanması üçün daha geniş bir müddət tələbi, maliyyə nəzarəti və mühasibat uçotu və məlumat yeniliyindən istifadə sahəsində dünya səviyyəsində bəyannamələri olan təvazökar sayda nümayəndə heyəti.</p> <p>➤ Ən yaxşı təcrübələrdən tam istifadə üçün az sayda əlçatan heyət;</p>

Mənbə: https://sai.gov.az/files/Hesabat2020_FINAL_son.pdf

Cədvəl 4: Nəzarət tədbiri keçirilmiş təşkilatlarda qanunvericiliyin tələblərinin pozulması ilə əlaqədar nöqsanların istiqaməti üzrə nöqsan hallarının sayı

Nöqsanlar	büdcə qanunvericiliyi	əsaslı qoyuluşlar	dövlət əmlakının istifadəsi	dövlət satınalmaları	vergi və gömrük qanunvericiliyi	Büdcədən- kənar fond, sosial təminat və sosial müdafiə	Cəmi
AR Milli Məclisi	7						7
AR İqtisadiyyat Nazirliyi	8			3			11
AR Gənclər və İdman Nazirliyi	6			6	4	2	18
AR Gənclər və İdman Nazirliyi (investisiya xərcləri)	9	6		2			17
AR Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi (mineral gübrələrin, biohumusun və pestisidlərin dəyərinin güzəşt olunan hissəsi üzrə)	8						8
AR Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi (yanacaq və motor yağlarına, buğda və çəltik əkininə, pambığa, süni mayalanma yolu ilə alınmış buzovlara görə subsidiya)	21						21

AR Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi (investisiya xərcləri)	4	20		2			26
AR Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi	9		2	3	4		18
AR Dövlət Statistika Komitəsi	5	5		4			14
AR Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi	8			5	3		16
AR Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi	3				2		5
Aqrar Xidmətlər Agentliyi	21			20	6		45
Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi	3			3	2		8
Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyi	8						8
Dövlət Sosial Müdafiə Fondu	5			3		8	16
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondu	7	20		5	2		34

Mənbə: https://sai.gov.az/files/Hesabat2020_FINAL_son.pdf, 01.01.2021

Cədvəl 5: Nəzarət tədbiri həyata keçirilmiş təşkilatlarda qanunvericiliyin tələblərinin pozulması ilə əlaqədar nöqsanların istiqaməti üzrə nöqsan hallarının sayı

Nöqsanlar	büdcə qanunvericiliyi	əsaslı qoyuluşlar	dövlət əmlakının istifadəsi	dövlət satınalmaları	vergi və gömrük qanunvericiliyi	Büdcədən-kənar fond, sosial təminat və sosial müdafiə	Cəmi
Dövlət Məşğulluq Xidməti və onun yerli orqanları	4			3			7
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurası	14		4	13			31
Milli Onkologiya Mərkəzi	3						3
Bakı Dövlət Universiteti	8			3	3		14
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti	5	4		2			11
Azərbaycan Tibb Universiteti	21	4	2	3			30
Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin Hava Nəqliyyatında					12		12

Baş Gömrük İdarəsi							
Modul tipli sutəmizləyici qurğuların alışı,quraşdırıl-ması və istismarı ilə bağlı	3	7					10
Bakı Şəhər İcra Hakimiyyəti (investisiya xərcləri)	20	6		6			32
Bakı Şəhər Mənzil Kommunal Təsərrüfatı Departamenti	9	2	1	9	5		26
Bakı Şəhər Məktəbəqədər Təhsil Müəssisələri və Uşaq Evləri İdarəsi	8	5		3			16
Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun Lənkəran şəhər şöbəsi						9	9
“Azərişiq” ASC	3	4		6			13
“Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti” ASC		3	20				23
Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı ASC (subartezian quyularının	5	8					13

layihələndirilməsi və tikintisi)							
İnnovasiya və Təchizat Mərkəzi	8						8

Mənbə: https://sai.gov.az/files/Hesabat2020_FINAL_son.pdf, 01.01.2021

Əlavə 4:

Cədvəl 7: Ayrı-ayrı qurumlar tərəfindən nöqsanlar üzrə bərpa edilmiş vəsaitin həcmi və görülmüş digər tədbirlər barədə məlumat, min manatla

Həyata keçirilmiş tədbirlər	AR Milli Məclisi	AR İqtisadiyyat Nazirliyi	AR Gənclər və İdman Nazirliyi	AR Gənclər və İdman Nazirliyi (investisiya xərcləri)	AR Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi (yanacaq və motor yağlarına, buğda və çəltik əkininə, pambığa, süni mayalanma yolu ilə alınmış buzovlara görə subsidiya)
DÖVLƏT BÜDCƏSİNƏ BƏRPA, o cümlədən yaranma mənbələri üzrə	95,6	894,3	284,5	525,3	28235,7
Əmək haqqının ödənilməsi üzrə	6,8	1,5	23,4		
Əzamiyyə xərcləri üzrə	4,5	5,2	8,1		
Tikinti xərcləri üzrə				525,5	
Nəqliyyat xərcləri		4,1			
Satınalmalar üzrə			4,5		
Çatışmazlıq üzrə					
Yardım və müavinətlər üzrə					
Tədbirlərin keçirilməsi üzrə	45,2	26,1	271,3		
Ərzaq və dərman xərcləri üzrə					

təhsil və təqaüdlərlə bağlı xərclər üzrə					
vergi, rüsum və s. ödəmələr		1,7			
digər	52,2	872,3	8,3		28335,7
Dövlət müəssisəsinin hesabına bərpa					
DSMF-ə bərpa					
Cəmi bərpa edilmiş dövlət vəsaiti	95,8	893,2	284,5	525,3	28335,7
DİGƏR TƏDBİRLƏR					
natura formasında bərpa	mal-material görülmüş iş				
uçota alınma	inventar		9,3		
	bina, tikili				
debitor borclar	uçota alınmış	5,1	23,1		
	bağlanmış			2726,8	
kreditor borclar	uçota alınmış	3847,6	1,5		
	ləğv edilib				

Mənbə: https://sai.gov.az/files/Hesabat2020_FINAL_son.pdf, 01.01.2021

Əlavə 5:

Cədvəl 8: Müxtəlif təşkilatlar tərəfindən nöqsanlar üzrə bərpa olunan vəsaitin həcmi və görülmüş başqa tədbirlər haqda informasiya, min AZN-la

Həyata keçirilmiş tədbirlər	AR Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi (investisiya xərcləri)	AR Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri Dövlət Komitəsi *	AR Dövlət Statistika Komitəsi	AR Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi **	AR Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi

DÖVLƏT BÜDCƏSİNƏ						
BƏRPA, o cümlədən (yaranma mənbələri üzrə)		112,2	113,2	136,7	112,5	2,3
Əmək haqqının ödənilməsi üzrə			1,8			
Əzamiyyə xərcləri üzrə						2,3
Tikinti xərcləri üzrə		117,2		136,7		
Nəqliyyat xərcləri			28,6			
Satınalmalar üzrə						
Çatışmazlıq üzrə						
Yardım və müavinətlər üzrə			2,1			
Tədbirlərin keçirilməsi üzrə					87,7	
Ərzaq və dərman xərcləri üzrə						
Təhsil və təqaüdlərlə bağlı xərclər üzrə						
Vergi, rüsum və s. ödəmələr üzrə						
Digər			92,8		22,8	
Dövlət müəssisəsinin hesabına						
DSMF-ə bərpa						
Cəmi bərpa olunan dövlət vəsaiti		117,2	113,2	136,7	112,7	2,3
Başqa TƏDBİRLƏR						
natura formasında bərpa	mal-material		29,1			
	görülmüş iş	534,1				
uçota alınma	inventar					
	bina, tikili					
debitor borclar	uçota alınmış			2,7		
	bağlanmış					
kreditor borclar	uçota alınmış					
	ləğv olunub					

azaldılmış maliyyə məbləği		93,4			
----------------------------	--	------	--	--	--

Mənbə: https://sai.gov.az/files/Hesabat2020_FINAL_son.pdf, 01.01.2021

Əlavə 6:

Cədvəl 9: Ayrı-ayrı qurumlar tərəfindən nöqsanlar üzrə bərpa edilmiş vəsaitin həcmi və görülmüş digər tədbirlər barədə məlumat, min manatla

Həyata keçirilmiş tədbirlər	Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyi *	Dövlət Sosial Müdafiə Fondu **	Kütləvi İnformasiya Vəsitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondu *	Bakı Dövlət Universiteti	Azərbaycan Tibb Universiteti
DÖVLƏT BÜDCƏSİNƏ BƏRPA, Həmçinin mənbləri üzrə)	6,7		87,5	63,3	423,8
maaşın ödənilməsi üzrə			22,8	1,3	
examiyyə xərcləri üzrə	6,7				
inşaat xərcləri üzrə					128,3
nəqliyyat xərcləri			2,5		
satınalmalar üzrə					
çatışmazlıq üzrə					
Kömək və müavinətlər üzrə					
tədbirlərin həyata keçirilməsi üzrə					
ərzaq və dərman xərcləri üzrə					
təhsil və təqaüdlərlə əlaqədar xərclər üzrə				57,4	22,3
vergi, rüsum və s. ödəmələr üzrə				3,9	
başqa	1,05		96,3		294,5

Dövlət müəssisəsinin hesabına		819,3				8,4
DSMF-ə bərpa			285,3		1,3	
Cəmi bərpa edilmiş dövlət vəsaiti		824,8	285,3	97,2	72,5	433,1
BAŞQA TƏDBİRLƏR						
natura formasında bərpa	mal-material					
	görülmüş iş					
uçota alınma	inventar					
	bina, tikili					
debitor borclar	uçota alınmış	773,4		1264,5		
	bağlanmış			94,3		
kreditor borclar	uçota alınmış					
	ləğv edilib					
azaldılmış maliyyə məbləği					22,1	
ixtisar edilmiş ştat sayı					5	

Mənbə: https://sai.gov.az/files/Hesabat2020_FINAL_son.pdf, 01.01.2021

Əlavə 7:

Cədvəl 10: Müxtəlif qurumlar tərəfindən nöqsanlar üzrə bərpa olunan vəsaitin həcmi və görülmüş başqa tədbirlər haqda informasiya, min manatla

Görülən tədbirlər	DGK-nin Hava Nəqliyyatında Baş Gömrük İdarəsi	Modul tipli	Bakı Şəhər	Bakı Şəhər
		sutəmizləyici	İcra Hakimiyyəti	Məktəbə-qədər Təhsil Müəssisə-
		alışı, quraşdırılması və istismarı ilə bağlı	(investisiya xərcləri)	
		***	**	

					ləri və Uşaq Evləri İdarəsi
DÖVLƏT BÜDCƏSİNƏ BƏRPA,		23197,3	2321,6	2591,8	632,3
həmçinin (yaranma mənbələri üzrə)					
maaşın ödənilməsi üzrə					51,6
ezamiyyə xərcləri üzrə					
tikinti xərcləri üzrə			2325,2	2328,2	49,3
nəqliyyat xərcləri					
satınalmalar üzrə				260,6	420,0
çatışmazlıq üzrə				89,8	
Kömək və müavinətlər üzrə					
tədbirlərin görülməsi üzrə					
ərzaq və dərman xərcləri üzrə					70,1
təhsil və təqaüdlərlə əlaqədar xərclər üzrə					
vergi, rüsum və s. ödəmələr üzrə		23197,5			
başqa				45,1	29,3
Dövlət mərkəzinin hesabına					
DSMF-ə bərpa					
Cəmi bərpa olunan dövlət vəsaiti		23187,2	2321,4	2591,8	622,2
BAŞQA TƏDBİRLƏR					
natura formasında bərpa	Məhsul- material			5,9	
	görülmüş iş			427,1	
uçota alınma	inventar				
	bina, tikili				
debitor borclar	uçota alınmış				4803,2

	bağlanmış			52435,4	
kreditor borclar	uçota alınmış				
	ləğv olunub				932,3

Mənbə: https://sai.gov.az/files/Hesabat2020_FINAL_son.pdf, 01.01.2021

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: Maliyyə nəzarətinin metodları.....	2
	1
Sxem 2: Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin daxili strukturu...	3 7
Sxem 3: Dövlət maliyyə nəzarətini gerçəkləşdirən strukturların nəzarətinin səmərəliliyi.....	4 1
Sxem 4: HP analitik işi.....	4 6
Sxem 5: Hesablama Palatası kənar dövlət maliyyə nəzarətini keçirilmə formaları.....	5 1
Sxem 6: Hesablama Palatasının audit fəaliyyəti mexanizmi.....	5 2
Sxem 7: 2020-ci ildə aparılmış audithlərlə əhatə edilmiş dövlət vəsaitlərinin illər üzrə bölgüsü,%- lə.....	5 3

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Dövlət maliyyə nəzarətini reallaşdıran strukturların səmərəliliyinin dəyərləndirilməsi parametrləri və kriteriyaları.....	42
--	----

Cədvəl 2: Kapital nəzarəti strukturunun fəaliyyətinin dəyərləndirilməsi üzrə kriteriyalar.....	43
Cədvəl 3: SWOT analiz: Hazırda Hesablama Palatasının fəaliyyəti.....	78
Cədvəl 4: Nəzarət tədbiri keçirilmiş təşkilatlarda qanunvericiliyin tələblərinin pozulması ilə əlaqədar nöqsanların istiqaməti üzrə nöqsan hallarının sayı.....	79
Cədvəl 5: Nəzarət tədbiri həyata keçirilmiş təşkilatlarda qanunvericiliyin tələblərinin pozulması ilə əlaqədar nöqsanların istiqaməti üzrə nöqsan hallarının sayı.....	81
Cədvəl 6: 2020-ci ildə aparılmış maliyyə və uyğunluq auditləri üzrə müəyyən edilmiş nöqsanların təsnifat qrupları üzrə sayı və ümumi cəmdə xüsusi çəkisi..	55
Cədvəl 7: Ayrı-ayrı qurumlar tərəfindən nöqsanlar üzrə bərpa edilmiş vəsaitin həcmi və görülmüş digər tədbirlər barədə məlumat, min manatla.....	83
Cədvəl 8: Müxtəlif təşkilatlar tərəfindən nöqsanlar üzrə bərpa olunan vəsaitin həcmi və görülmüş başqa tədbirlər haqda informasiya, min AZN-la.....	84
Cədvəl 9: Ayrı-ayrı qurumlar tərəfindən nöqsanlar üzrə bərpa edilmiş vəsaitin həcmi və görülmüş digər tədbirlər barədə məlumat, min manatla.....	86
Cədvəl 10: Müxtəlif qurumlar tərəfindən nöqsanlar üzrə bərpa olunan vəsaitin həcmi və görülmüş başqa tədbirlər haqda informasiya, min manatla....	87
Cədvəl 11: Kənar dövlət maliyyə nəzarəti tədbirlərinin obyektləri tərəfindən 2020-ci ildə həyata keçirilmiş tədbirlər barədə məlumat, min manatla.....	58

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: Nəzarət məsələsinin cari və əsaslı xərclərə uyğun ayrılan vəsaitin təhlili, (2018 -2019-cu müddətdə %)	50
Qrafik 2: 2019-cu ildə dövlət büdcəsinə bərpa edilmiş vəsaitin yaranma mənbələri üzrə strukturunun dinamikası, %-lə	50